

Eivissa i l'organització *Estat Català* (i II)

per Josep-Lluís Carod-Rovira

En l'article anterior sobre els lligams entre Eivissa i l'organització *Estat Català* (EC), amb motiu del centenari de la seva fundació el 1922, ens apropàvem a la figura de l'eivissenc Josep Bordas de la Cuesta, cap polític dels *Fets de Prats de Molló* i membre de l'anomenat "estat major" d'EC, al costat del futur president de la Generalitat de Catalunya Francesc Macià, el poeta Ventura Gassol i el guionista de Hollywood Josep Carner i Ribalta. Els vincles entre EC i l'illa, però, comencen amb Bordas de la Cuesta, però, en cap cas, no hi acaben.¹

L'operació Balears

Amb la revolta militar iniciada al nord d'Àfrica, el 18 de juliol de 1936, contra les institucions democràtiques republicanes, expressades al Principat mitjançant el govern de la Generalitat i el Parlament, a Catalunya es va ser conscient d'immediat del perill que comportava per a la seguretat dels seus habitants el fet que, llevat de Menorca que restà fidel a la legalitat republicana, les altres illes, amb Mallorca al capdavant, haguessin quedat en mans hostils a la democràcia i a la Generalitat. Per això, es pensà a promoure una operació militar que deixés els sollevats sense el control de les Balears, una ubicació estratègica que, per la seva proximitat amb la Península, podria servir de base ideal d'operacions per als grans bombar-

Resum

El 1922 va fundar-se l'organització políticomilitar *Estat Català*, la primera a reivindicar la independència de Catalunya. El primer article sobre les relacions entre l'illa i aquest grup el dediquem a un dels seus dirigents, l'eivissenc Josep Bordas de la Cuesta, cap polític de l'intent d'invasió armada de Catalunya el 1926, batle de Castelló d'Empúries (Empordà) i diputat a les Corts constituents de la República. Morí a l'exili a Mèxic.

Mots clau: independentisme, conspiradors, invasió armada, republicanisme, judici, corts republicanes, exili, París, Bois-Colombes, Prats de Molló, Castelló d'Empúries, Montpeller, Mèxic.

Abstract

In 1922, the political-military organization *Estat Català* was founded, the first to claim the independence of Catalonia. The first article on the relations between the island and this group is dedicated to one of its leaders, the Ibizan Josep Bordas de la Cuesta, chief politician of the attempted armed invasion of Catalonia in 1926, mayor of Castelló d'Empúries (Empordà) and members of the Constituent Assembly of the Republic. He died in exile in Mexico.

Keywords: independentism, conspirators, armed invasion, republicanism, trial, republican courts, exile, Paris, Bois-Colombes, Prats de Molló, Castelló d'Empúries, Montpellier, Mexico.

deigs de les ciutats del litoral de Catalunya i del País Valencià, sobretot de Barcelona, València i Alacant, com així efectivament va ser.

En realitat, però, l'hegemonia anarcosindicalista dels primers moments va prioritzar el Front d'Aragó, amb Saragossa com a objectiu, atès l'origen aragonès d'alguns dirigents de les organitzacions anarcosindicalistes que tant de protagonisme i poder van adquirir els primers dies de la revolució. Entre altres factors. D'altra banda, l'Aragó era també la prioritat del govern republicà, de manera que *l'operació Balears* va passar a ser una iniciativa secundària per a la majoria de forces polítiques i sindicals, amb l'excepció d'EC, alguns dirigents i intel·lectuals concrets i una part del govern català, amb la indiferència, quan no l'obstrucció o l'hostilitat, del govern central, que mai no hi va

donar cap importància i a qui la iniciativa incomodava profundament ja que era vista amb un recel enorme. Aquesta va comptar, en tot moment, amb l'actitud bel·ligerant del socialista Indalecio Prieto que, el 4 de setembre va ser nomenat ministre de Marina i d'Aviació del govern de la República. El seu espanyolisme, en el marc de la mentalitat centralista i jacobina de tot el ventall polític espanyol de la II República, el duia fins a l'extrem d'actuar mogut pel seu odi a Catalunya, segons afirma l'escriptor anarquista espanyol Diego Abad de Santillán: "*L'odi de Prieto a Catalunya és una cosa patològica i pesa en el seu ànim molt més que l'organització de la guerra*".² De l'es-

1. Carod-Rovira, Josep-Lluís, «Eivissa i l'organització *Estat Català* (I)», *EIVISSA*, núm. 71, Institut d'Estudis Eivissencs, Eivissa, juny de 2022.

2. Cruells, Manuel, *L'expedició a Mallorca*, pàg. 130, editorial Juventud, Barcelona, 1971.

càs interès governamental espanyol en l'operació militar a les Balears n'és una bona mostra el fet que dels nombrosos informes de guerra que elaborava i difonia, diàriament, l'exèrcit de la República al llarg dels tres anys de conflicte bèl·lic, tan sols en dues ocasions se'n fan públics dos de relatius a l'expedició en qüestió. La primera és el 9 d'agost de 1936, en què s'informa de la presa d'Eivissa i Formentera per les tropes del capità Bayo. I l'altra el 16 d'agost, comunicant el desembarcament a Mallorca d'unitats militars catalanes amb el mateix comandament.³ Josep Massot i Muntaner va recollir amb detall l'oposició a l'expedició per part de destacats polítics espanyols, com és el cas de Manuel Azaña, que la qualificà de "*disparatada operación*" o bé de Salvador de Madariaga que, després de blasmar l'"*orgia de separatismo*" dels primers revolucionaris, sostenia que "*Cataluña se había lanzado a conquistar Mallorca por cuenta propia como en tiempos de Jaime el Conquistador*".⁴ Quan el 18 d'agost la Generalitat acorda la concessió d'un crèdit a l'ajuntament de Vila per valor de 100.000 pessetes, en assabentar-se'n el llavors president de la República, Manuel Azaña, no dubta a qualificar l'expedició com un pas per constituir "*la gran Cataluña*".⁵

Ajudava aquest posicionament contrari a l'expedició a Balears, el fet que, amb l'esclat revolucionari del juliol de 1936, no sols s'anava establint un nou ordre social no previst per l'Estatut d'Autonomia, sinó que també en l'àmbit de la sobirania nacional la realitat havia imposat noves manifestacions de poder més enllà de la legalitat fins llavors vigent. Així, el president de la Generalitat havia assumit, directament,

Lluís Companys (1882-1940), president de la Generalitat de Catalunya durant el desembarcament a Eivissa i Formentera, n'autoritza l'expedició i estigué en contacte amb alguns dirigents eivissencs.

facultats pròpies del president de la República, com la concessió d'indults, i el govern català havia pres possessió dels fons del Banc d'Espanya al Principat, intervingut banca, borsa i estalvi, legalitzat les col·lectivititzacions, creat una indústria pròpia de guerra, començat a organitzar el seu propi sistema de defensa militar i ampliat el de seguretat pública, mentre assumia el control de tots els arxius (inclòs el de la Corona d'Aragó), presons i la Universitat, mentre els diferents consolats establerts a Barcelona cada cop s'assemblaven més a les funcions de representació i gestió d'una ambaixada davant un Estat sobirà. De fet, fins i tot suprimí la Delegació de l'Estat espanyol a Catalunya i n'assumí la totalitat de funcions, fins al punt de decretar que, a Catalunya, només tindrien força d'obligar les disposicions, lleis, normes i decrets que apareguessin publicats al *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*.

És l'etapa que ha estat qualificada com d'independència *de facto*, que no *de iure*, per l'historiador Josep Benet. L'element més visible de la nova situació de fets consumats, per damunt del marc estatutari, és la creació del Departament de Defensa de la Generalitat, conselleria de nova formació, davant la qual se situa el tinent coronel català Felip Díaz Sandino que, amb motiu dels

Fets del 6 d'Octubre, amb la proclamació de l'Estat Català pel president Lluís Companys, havia desobeït l'ordre de bombardejar el Palau de la Generalitat, motiu pel qual fou tancat al castell de Montjuïc. Amb l'inici de la guerra, ell i el capità d'aviació Alberto Bayo Giroud⁶ van posar les forces de l'aire a les ordres de la Generalitat de Catalunya i van metrallar les posicions rebels. El 31 de juliol, Felip Díaz Sandino assumia la cartera de Defensa, en el govern encapçalat per Joan Casanovas com a conseller primer, amb Lluís Companys com a president.⁷ El fet que diputats destacats d'ERC, com el mallorquí Antoni M. Sbert i el menorquí Marià Rubió i Tudurí, fossin del tot propers als més elevats cercles de poder a Catalunya, com el president Companys o el conseller de Governació Josep M. Espanya, llavors molt influent, davant

3. Servicio Histórico Militar, *Partes oficiales de guerra 1936-1939. Tomo II. Ejército de la República*, p. 22 i 28, Librería Editorial San Martín, Madrid, 1978.

4. Massot i Muntaner, Josep, *La guerra civil a Mallorca*, p. 64-65, Publicacions de l'Abadía de Montserrat, Barcelona, 1976.

5. Parrón i Guasch, Artur, *La guerra civil i el primer franquisme a Eivissa i Formentera*, p. 72, Editorial Mediterrània, Eivissa, 2001.

6. Nascut i mort a Cuba (1892-1967), Alberto Bayo va ensinistrar Fidel Castro i els seus homes en el maneig de les armes i la guerra de guerrilles, juntament amb el Che Guevara, els anys 50. Va morir amb el rang de general de les Forces Armades Revolucionàries de Cuba. Vaig tenir ocasió de parlar de Bayo i de l'expedició a les Balears amb el president Fidel Castro, a l'Havana, el setembre de 1987.

7. Pitarch, Ismael E., *La Generalitat de Catalunya. I. Els governs*, p. 214, editorial Undari, Barcelona, 1976.

Postal del Conseller de Defensa de la Generalitat, el català Felip Díaz Sandino (1891-1960), tinent coronel d'aviació i màxim responsable militar del Govern de Catalunya.

els quals expressaren la seva preocupació per la situació a les Balears, ajuda a entendre també la decisió final de l'expedició.⁸

La dimensió nacional de l'expedició

L'expedició cap a les Illes Balears, Formentera i Eivissa primer, amb unitats procedents de Catalunya i del País Valencià, i després cap a Mallorca, desagradava el govern republicà espanyol per la significació que podria arribar a tenir, cas que el conjunt dels territoris esmentats trobessin, amb aquesta iniciativa militar, algun estímul per refer, d'alguna manera, els vincles que la història havia forjat en el passat, en l'àmbit lingüístic, cultural i nacional. Cal tenir present que, en previsió d'algun tipus d'articulació institucional compartida pel Principat de Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears, l'article 13 de la constitució republicana del 9 de desembre de 1931 establia: “*En ningún caso se admite la federación de regiones autónomas*”. Això no obstant, són significatives les reaccions d'alguns mitjans de comunicació a propòsit de l'expedició pel que fa a aquest tema. Per exemple, el

diari *La Correspondencia de Valencia* afirmava: “*L'expedició antifeixista contra les illes Balears formada per catalans i valencians i acomplida en part amb la presa d'Eivissa, on s'ha fet ja onejar la nostra senyera victoriosa, suscita en nosaltres l'emoció d'una solidaritat espiritual que amb este episodi simbòlic cobra més relleu*”. I continuava

dient: “*Catalunya i València, lliures pel seu propi esforç de l'opressió feixista, estaven obligades abans que ningú a acudir en ajuda de les illes sotmeses. Era una obligació moral, i així ha estat compresa per la Generalitat i pels voluntaris valencians que tan brillantment han començat la seua gloriosa gesta de rescatar a Mallorca per a la llibertat i la democràcia*”.⁹ I, fins i tot, en un editorial de *La Vanguardia* s'assegurava: “*También en este punto somos optimistas. Lo es toda Cataluña, porque la marcha de los acontecimientos excita el sentimiento de catalanidad. En algún periódico se ha llegado a decir que de la commoción presente nacerían la República Catalana y una Cataluña integral, formada por todas las tierras continentales insulares (sic) donde se habla la lengua de Lluïa y de Ausias March*”.¹⁰

Però, no hi ha dubte que la cobertura intel·lectual més sòlida a l'expedició a les Balears, iniciada a les Pitiüses, va ser la donada pel tarragoní Antoni Rovira i Virgili que, des de la seva columna diària a *La Humanitat* (ERC), es convertí

Mapa de posicions durant la guerra civil, amb les Illes Balears en el bàndol franquista, llevat de Menorca, com a perill permanent de bombardeig per la proximitat a les grans ciutats peninsulars (octubre 1937).

8. Cruells, Manuel, op. cit., p. 24.

9. *La Correspondencia de Valencia*, 10 d'agost de 1936.

10. *La Vanguardia*, 11 d'agost de 1936.

en el banderer ideològic d'aquella campanya ja que, a més de les raons de caràcter purament militar, ell n'hi afegí una altra: “La raó nacional. Ens fa mal al cor de veure, ni que només sigui per uns dies, Mallorca separada de la gran comunitat catalana”.¹¹ I conclouia, en l'article titulat *Illa de Mallorca*, publicat el 30 de juliol de 1936: “aquesta comunitat indestructible que, no fa gaires setmanes, va ésser proclamada ferventment pels catalans insulars, pels del Principat i pels del País Valencià. Esperem, per tant, amb impaciència, l'alliberament de l'illa, que ha d'ésser, no sols daurada, ans vermella, com totes les altres terres de la nostra nació”.¹² Dues setmanes més tard, la seva columna es titulava *Illa d'Eivissa* i Rovira i Virgili hi manifestava el mateix fervor patriòtic que en tots els seus textos: “Els eivissencs han mantingut ben viu llur caràcter netament català. Pel cor i per la llengua són els insulars més fidels a la pàtria d'origen. Sota l'oblit superficial dels temps de provincianisme, ha restat encès l'antic caliu de la catalanitat”. I continuava: “Bé mereixia l'illa d'Eivissa que els milicians que hi han desembarcat fossin patriotes catalans. (...) Illa nostra, hem dit a Mallorca. Illes nostres podem dir igualment a Menora i Eivissa. No pas per domini, sinó per comunitat. Som els mateixos. Tots som uns. Ho som en la sang, en l'idioma –que és la sang de l'esperit– i en l'ideal. Els patriotes catalans que aquests dies es troben a Eivissa no hi tenen el caràcter de simples allotjats. Són germans que, per l'alt interès de tots, passen una temporada a les cases familiars dels eivissencs.” Finalment, endut pel to més líric i èpic del seu estil més que no pas pròpiament polític, acabava dient: “donant al nom de la nació el seu sentit ampli, hi compremem, avui com ahir, totes les terres continentals i totes les illes on és parlat el

Barcelona, bombardejada durant la guerra per forces aliades del general colpista F. Franco: l'aviació feixista italiana i avions de l'Alemanya nazi procedien de les Balears.

llenguatge català. (...) els expedicionaris que han desembarcat a Eivissa alcen les banderes de la llibertat nacional i de la redempció social. I l'illa d'Eivissa se sent més catalana que mai enmig de la mar”.¹³ Segons M. Cruells, és el diari *La Humanitat*, “l'òrgan de premsa del Govern, podríem dir, el que dedica més atenció a l'expedició, particularment en la seva fase preliminar, creant un estat d'esperit favorable a aquella empresa entre catalans”.¹⁴

Les circumstàncies del moment van fer florir, en certs ambients més nacionalment conscienciats, el seu suport a la idea de “Països Catalans” com més modernament ha estat formulada, aprofitant el context de l'expedició militar des de Barcelona i València cap a les Pitiüses i Mallorca en un un escenari que afavoria plantejaments partidaris d'un retrobament d'aquests territoris en el terreny polític i institucional. Així, el *Diari de Barcelona* va incorporar un secció anomenada “El nou horitzó polític” en la qual es dema-

nava als líders de les diferents formacions i entitats el seu parer sobre el futur polític de Catalunya. És interessant de destacar la resposta de l'advocat Josep M. Xammar, per EC, el qual afirmava: “Esperem que els proletaris de Catalunya ben aviat –posem-hi un mes– es convenceran que l'única solució i racional sortida del present moment interí, serà la constitució de la República Catalana amb federació provisional amb les terres germanes de Mallorca i València”.¹⁵ I en termes semblants va expressar-se l'historiador i etnòleg Josep M. Batista i Roca, en nom de l'entitat patriòtica *Palestra*, respondent el mateix qüestionari uns dies després: “Del total enfonsament de l'estat espanyol a què avui assistim, n'ha de sortir la reunió de tots els països de llengua catalana: Catalunya, València, Balears i zona catalana d'Aragó, en una unitat política. No hi ha dificultat en què aquesta República dels països catalans es relacioni després amb les altres Repúbliques nacionals que es formen a la Península”.¹⁶ Precisament, a finals

11. Carod-Rovira, Josep-Lluís, Antoni Rovira i Virgili i la qüestió nacional. *Textos polítics, 1913-1947*, p. 27, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1994.

12. *La Humanitat*, 30 de juliol de 1936.

13. *La Humanitat*, 15 d'agost de 1936.

14. Cruells, Manuel, op. cit. p. 25.

15. *Diari de Barcelona*, 7 d'agost de 1936.

16. *Diari de Barcelona*, 12 d'agost de 1936.

Avió Savoia sobre el port de Tarragona (Arxiu del Port).

d'agost, *Palestra* crearà un Comitè Pro-Biblioteca Catalana d'Eivissa amb l'objectiu de recollir donacions de llibres en llengua catalana destinats a la població eivissenca.¹⁷ N'era president Pompeu Fabra i l'entitat havia estat creada sota la influència del sokol txec, els Fianna Éireann del Sinn Féin i el moviment escolta fundat per Baden Powell. A més de Catalunya, també tenia socis al País Valencià i a les Illes Balears.¹⁸

Desembarcament republicà a les Pitiüses

Com és sabut, l'aixecament militar contra la legalitat democràtica republicana comptà amb l'adhesió d'un grup de militars, guàrdies civils, carrabiners i voluntaris civils, dirigits pel comandant d'infanteria Juli Mestre Martí, que es trobava d'estiueig a Eivissa, d'on era la muller, Maria Llobet Gil, i on ell havia promogut el moviment escolta,¹⁹ i que nou dies més tard farà despla-

çar un petit destacament a Formentera, illa de tradició progressista.²⁰ A Catalunya, mentrestant, un grup de militars que no ocupaven llocs de preeminència, encapçalats pel capità Bayo, amb el suport entusiasta de grups al marge de l'acció de govern, com EC, donaren suport al projecte de desembarcament a Mallorca, Eivissa i Formentera per retornar-les a la legalitat republicana sota la tutela política de la Generalitat. El mateix Bayo presentà al govern català un informe avalant la necessitat de l'expedició per motius estratègics i en l'ambient d'entusiasme antifeixista del moment, nombrosos milicians de diferents orígens polítics i sindicals, van inscriure's a l'expedició. EC va ser sens dubte la força política que amb més convenciment va sumar-se al projecte i l'única que va ser-hi present en representació oficial de les seves sigles, no pas com a decisió personal, de manera autònoma o amb una delegació de baixa intensitat orgànica, tot i que *Solidaridad Obrera*, periòdic anarcosindicalista, també hi donà suport.

Igual que la resta de partits antifeixistes, EC ja havia anunciat la creació de les seves pròpies milícies i feia una crida als seus membres en aquestes termes: "*Militants d'Estat Català: armeu-vos*".²¹ El cap de la columna d'EC a les Pitiüses era Jaume Torres²² i n'era responsable militar Zapatero,²³ antic guàrdia d'assalt a Barcelona i en l'òrbita del PSUC, esmentat com a "Celestino" i també "Marcelino" a la causa general de les Pitiüses, amb l'ajut del capità Alonso i també per Sáez, caps respectivament de la primera i la segona companyia d'EC.²⁴ L'1 d'agost, el president Companys i el conseller primer Casanovas havien signat un document nomenant el capità Bayo "*delegat del Govern de la República i de la Generalitat*" a les Balears²⁵ i el cost econòmic de l'expedició va ser finançat per la Generalitat i el Comitè de Milícies Antifeixistes.²⁶ Un cop enllestida la conquesta de Formentera, el 7 d'agost, els hidroavions republicans van sobrevolar Eivissa i van llençar-hi paquets de diaris de València, tot fent crides a la rendició de les forces rebels. Des de l'aire es distingia perfectament que en alguns llocs de la població hi onejaven banderes blanques com a element dissuasiu enfront dels bombardeigs.²⁷ Els milicians sortits de Barcelona i València havien arribat a les Pitiüses a bord del mercant *Mar Cantábrico* i els destructors *Antequera* i *Miranda*.²⁸

Com és sabut, l'expedició sortida de Barcelona sota les ordres del capità Bayo, amb uns 600 milicians

17. *Diario de Ibiza*, 7 de setembre de 1936, citat per Artur Parrón i Guasch, a *La guerra civil i el primer franquisme a Eivissa i Formentera*, Editorial Mediterrània, p. 82, Eivissa, 2001.

18. Duran, Lluís, *Intel·ligència i caràcter: Palestra i la formació dels joves (1928-1939)*, editorial Afers, Catarroja, 2007.

19. Llobet Román, Mariano, *Apuntes sobre la persecución religiosa en la diócesis de*

Ibiza durante la guerra civil española de 1936 a 1939, p. 12, Eivissa, 2010.

20. Parrón, Artur, *La guerra civil a Eivissa i Formentera (1936-1939)*, p. 13-14, Documenta Balear, Palma, 2000.

21. *Diari de Barcelona*, 22 de juliol de 1936.

22. *Diari de Barcelona*, 12 d'agost de 1936.

23. Vidal Torres, Maria José i L. Romero, José Miguel, p. 260-261. 437/37 *La causa general de les Pitiüses*, editorial Mediterrània, Eivissa, 2001.

24. Cruells, Manuel, op. cit., p. 33.

25. Massot i Muntaner, op. cit., p. 70.

26. Parrón Guasch, Artur, *La guerra civil i el primer franquisme a Eivissa i Formentera*, p. 59.

27. *Diari de Barcelona*, 9 d'agost de 1936.

28. Cruells, Manuel, op. cit., p. 36.

d'EC,²⁹ coincidí amb la procedent de València i comandada pel capità de la guàrdia civil Manuel Uribarry. Malgrat que també hi havia milicians de la CNT i d'altres grups, el portaveu anarcosindicalista *Solidaridad Obrera* assegurava que “*Les columnes de milicians que sortiren de Barcelona i de València estan dirigides per elements socialistes i d'Estat Català*”.³⁰ Les desavinences entre els dos màxims caps militars es feren avinents gairebé des del primer moment, però malgrat tot, el 8 d'agost les tropes republicanes entraren a Eivissa pes Pou des Lleó a la parròquia de Sant Carles de Peralta, al municipi de Santa Eulària des Riu, al nord de l'illa, el mateix dia, mes i lloc, 701 anys més tard, de la conquesta catalana de 1235, circumstància que donava a la gesta una significació particular.³¹ La conquesta d'Eivissa va ser comunicada per Bayo al Govern de la Generalitat, mentre Uribarry feia el mateix a la Diputació i al batlle de València i, per separat, tots dos ho posaren en coneixement del govern de la República.³² Uribarry, d'orientació clarament valencianista i amb una biografia enrevessada al llarg de la seva vida, continuà marcant distàncies amb Bayo, ja a l'exili, presentant-lo com un militar espanyolista i recordant que “*els valencians onejàvem nostra Senyera de València en les naus i Bayo, a espatlles meves la manà canviar per la bandera republicana, fent un*

Bombardeig sobre Alacant. En la imatge, el Mercat central de la ciutat.

greuge a la germanor valenciano-catalana, i sense que cap força espanyola intervingués en l'expedició”, tot fent referència també a “*l'amorosa germania que ha existit sempre entre tots els països de la Gran Unió Llevantina, composta de Catalunya, València i les Illes Balears. Així paguen els espanyols tot l'esforç que posaren els Països de Llengua Catalana per guanyar la guerra, atribuint-se totes les victòries amb la soberguia (sic) que els és acostumada*”.³³

La complexitat dels esdeveniments ocorreguts aquells dies d'agost, així com la situació política, electoral, econòmica i social de les

Pitiüses al llarg de tot el període republicà, durant la guerra i en el primer franquisme és prou coneguda d'especialistes, estudiosos i interessats pel tema en general, i existeix una bibliografia ben nombrosa al respecte, gràcies a les obres d'Artur Parrón, Josep Massot i Muntaner, María José Vidal Torres i José Miguel L. Romero, Neus Escandell i Tur i Antonio Viñarás Domingo, entre altres. Ens centrarem, doncs, en aspectes més relacionats directament amb l'organització EC, amb informacions de coneixement més reduït. Així, l'11 d'agost, a les deu de la nit, al Teatre Pereira, va tenir lloc un míting en què van intervenir representants de les diferents formacions de les milícies de l'expedició. Amb la presència de milicians i vesins que omplien el cèntric local,

Bombardeig sobre el port de València.

29. Cruells, Manuel, op. cit., p. 29.

30. Ibidem., p. 33.

31. Alumnas de COU de l'Institut Santa Maria d'Eivissa, *La guerra civil a Eivissa i Formentera*, p. 39, Institut d'Estudis Eivissencs, Eivissa, 1985.

32. Cruells, Manuel, op. cit., p. 41.

33. Uribarry, Manuel, “L'expedició de valencians i catalans a Eivissa l'any 1956 (sic)”, revista *Combat*, núm.16-18, octubre-desembre 1958, Cuba, citat per Artur Parrón i Guasch, a *La guerra civil i el primer franquisme a Eivissa i Formentera*.

L'historiador, periodista i polític Antoni Rovira i Virgili, des de la seva columna diària al diari governamental *La Humanitat*, fou el màxim impulsor ideològic de l'expedició a les Balears, adduint el que ell anomenava "la raó nacional" (Foto ARA Balears).

s'hi van donar les instruccions per a procedir a l'allotjament de les milícies en cases particulars. Hi van fer ús de la paraula Joan Antoni Palerm, del Comitè Local, un milicià francès, Reis Bertral i Manuel Talens d'EC, Alexandre Gilabert de la CNT, Rafael Sainz per la UGT i Just Tur del Comitè Local.³⁴ Tots coincidiren en el missatge de dignificar l'ordre revolucionari perquè tot el món "*es convenci que a Catalunya, tant a la peninsular com la insular, la reacció no hi té res a fer*".³⁵

L'endemà mateix, una gran tempesta omplí d'aigua els carrers i inundà també algunes cases de Vila. Grups de milicians van auxiliar els damnificats i ajudaren les persones que hi vivien a sortir de casa, sense que, felicitment, es pro-

duís cap desgràcia personal. El mateix 12 d'agost s'hi constituí el Tribunal Revolucionari d'Eivissa, integrat per deu membres, sota la presidència de l'advocat Joaquim Juanola, de qui parlarem extensament més endavant, membre d'EC. En realitat, però, l'intent d'institucionalitzar mínimament l'administració de justícia en un context revolucionari no va passar d'un desig, atès que, quasi des del principi, el Tribunal en qüestió es va veure superat per les circumstàncies i per

l'acció directa i no subordinada a aquest d'altres organismes i grups. També era vocal del Tribunal el membre d'EC Eladi Vidal.³⁶ Aquest darrer, independentista, d'esquerreres i creient, era el fundador, cap i professor dels *Falcons*, el grup de gimnastes de la Federació de Joves Cristians de Catalunya, que tenia la seu al gimnàs del carrer Trafalgar 34, de Barcelona.³⁷ Aquell mateix dia, una comissió formada pels eivissencs Àngel Palerm i Just Tur i el valencià Emili Garcia Rovira es desplaçà a Barcelona per negociar amb les autoritats de la Generalitat l'enviament d'una dotació de policia, benzina i aliments i, potser també, la incorporació de les Pitiüses a Catalunya, sota la presidència de Companys.³⁸ La idea de la unió d'Eivissa i Formentera a Catalunya apareix, novament, en una carta a Diego Martínez Barrio, president de les Corts republicanes entre altres càrrecs, en la qual s'informa d'una entrevista amb Companys, per part d'algun dirigent de l'esquerra eivissenc, en què es parla d'aquest tema. Probablement es tracta de Joan Morales Cirer, apotecari, professor i líder local de la Unió Republicana i introductor de la maçoneria a l'illa.³⁹

L'entitat patriòtica *Palestra*, presidida per Pompeu Fabra, començà una campanya de recollida de llibres en català per a una Biblioteca Catalana a Eivissa.

34. Cruells, Manuel, op. cit., p. 42.

35. *Diari de Barcelona*, 14 d'agost de 1936.

36. Parrón Guasch, Artur, *La guerra civil i el primer franquisme a Eivissa i Formentera*, p. 67.

37. Puig i Pla, Josep, *La Memòria de l'Esteve Albert*, p. 117, Voliana Edicions, Argentona (Maresme), 2013.

38. Parrón i Guasch, Artur, *La guerra civil i el primer franquisme a Eivissa i Formentera*, p. 78.

39. Romero, José Miguel i Vidal Torres, María José, *Les lògies pitiüses davant el tribunal especial per a la repressió de la maçoneria i el comunisme*, p. 59, Institut d'Estudis Eivissencs, Eivissa, 1999.

El 14 d'agost es restabliren les comunicacions amb avió entre València i Eivissa i, segons una breu notícia de la qual no hem trobat cap informació posterior, amb l'hidroavió correu viatjà aquell dia, cap a Eivissa, el delegat de la Generalitat Tarradellas, juntament amb un redactor del periòdic *Diari de Barcelona*.⁴⁰ A la tarda, se celebrà una assemblea de milícies d'EC al Teatre Pereira de Vila, per tal d'informar els assistents sobre l'actuació del Comitè Nacional Revolucionari i de les incidències produïdes a la columna catalana en el curs de l'expedició. Hi van intervenir membres del Comitè nomenat durant l'expedició, i també el responsable d'Ordre Públic, Labra, membre del PSUC, que explicà que “per raons d'alt comandament” les unitats sortides de Barcelona anaren a Eivissa i no a Maó com s'havia dit inicialment. En el debat de l'assemblea van fer-hi intervencions diversos militants de l'organització independentista com ara Reis Bertral, Cuberes, Galan i Isern, entre altres. Juanola remarcà que cada milícia s'havia de considerar, individualment, un “representant de Catalunya”. L'assemblea finalitzà amb “Visques” a Eivissa, la Revolució i Catalunya i, a la nit, en el mateix recinte, tingué lloc una concentració de les diferents forces de la columna catalana.⁴¹ El mateix dia, a les 20:10 h, salpà de Barcelona el vaixell *Isla de Tenerife*, amb queviures i material mòbil, transportant una nova columna d'EC cap a Eivissa, per afegir-se a les que estaven a punt de procedir al desembarcament a Mallorca,⁴² mentre els milicians participants en l'expedició rebien la quantitat de 20 pessetes cadascun com a gratificació pel seu comportament durant l'operació militar.⁴³ Miquel Labra (PSUC), un dels caps de les Milícies Antifeixistes, assumí el càrrec de governador general d'Ei-

Milicians de l'organització independentista *Estat Català*, en el vaixell que els duu camí d'Eivissa, l'agost de 1936.

vissa i en una entrevista al *Diari de Barcelona*, elogià els membres d'EC arribats a l'illa, amb aquestes paraules: “Amb uns voluntaris com aquests es pot anar a tot arreu”.⁴⁴

El cert és que, ocupades les Pitiüses, s'hi produïren, com abans i després d'aquesta circumstància, episodis diversos d'incidents, robatoris i assassinats, sovint més propers al revengisme personal o als interessos particulars que no pas com a resultat de cap lògica política. El capità Uribarry se'n tornà cap a València el dia 12 i, poc després, feu el mateix el capità Bayo, que viatjà amb hidroavió fins a Barcelona per informar de la situació el president Companys i després desplaçar-se a Maó per preparar-hi el desembarcament a Mallorca.⁴⁵ Ja no tornà mai més a Eivissa. L'absència dels dos caps militars, la diversitat de sigles, organitzacions, ideologies i tendències que, al final, acabaven funcionant a partir de les prioritats polítiques i militars de cada grup, juntament amb l'absència d'un comandament únic, reconegut i respectat per tothom, feu que, sobretot els dies posteriors al 13 de setembre, quan els republicans abandonaren totes les posicions conquerides, les Pitiüses van ser durant una setmana, fins al dia 20 quan hi arribaren els franquistes, una mena de territori sense llei ni institucions que regissin la vida col·lectiva de les

illes. Artur Parrón s'ha referit, encertadament, a “la diversitat de poders existent i la manca de mecanismes per fer acomplir les normes”.⁴⁶ Amb el bombardeig italià de Vila i el metrallament del 13 d'agost, que provocà la mort de 114 persones per la repressió republicana, s'arribà a un punt àlgid d'aquella situació de desgavell generalitzat, a conseqüència de la qual nombroses famílies, tement la recuperació propera de les illes pel bàndol colpista, empengueren per mar el camí de la València republicana o de l'exili a Algèria, a més dels que fugiren directament cap a la Mallorca en mans dels militars sollevats.⁴⁷

En realitat, l'heterogeneïtat dels integrants de l'expedició a les Pitiüses era enorme i difícilment tots els membres encaixaven plenament en una o altra sigla, atès que l'efervescència revolucionària del moment va empènyer molts voluntaris, a tall particular, a integrar-se a les milícies que s'estaven formant, amb més apassionament antifeixista que preparació militar o formació política, seduïts també pel punt d'aventura que tenia una iniciativa com aquella. Bona part dels expedicionaris, a més, viatjaven desarmats i no eren pocs els que mai a la vida no havien tocat una arma. El mateix Bayo es planyia de l'escassetat de

40. *Diari de Barcelona*, 15 d'agost de 1936.

41. *Diari de Barcelona*, 18 d'agost de 1936.

42. *Diari de Barcelona*, 15 d'agost de 1936.

43. *Diari de Barcelona*, 15 d'agost de 1936.

44. *Diari de Barcelona*, 16 d'agost de 1936.

45. Cruells, Manuel, op. cit., p. 41-43.

46. Parrón, Artur, *La guerra civil a Eivissa i Formentera (1936-1939)*, p. 21, Edicions Documenta Balear, Palma, 2000.

47. Ibidem, p. 32.

**Catalans antifeixistes!
Nacionalistes!**
**Allisteu-vos a les milícies anifeixistes d'ES-
TAT CATALA.**
**Sortiran pròximament cap al front per aixafar
la reacció feixista.**

Com els altres grups antifeixistes, *Estat Català* va fer una crida als seus militants a allistar-se per lluitar contra el feixisme, un cop esclatada la revolta popular, aprofitant el seu portaveu *Diari de Barcelona*.

material de guerra amb què va comptar en l'operació de Mallorca: “*Quatre canons del 7,5, uns mil fusells més dels que em donàreu i que vaig treure d'Eivissa, cap tanc, dos canons del 10,5, sense una sola munició i, per tant, nuls; canó del 15,5, cap ambulància sanitària..., i finalment la nostra aviació desfeta completament per la italiana*”.⁴⁸ D'altra banda, el to exageradament triomfalista de les notícies aparegudes a la premsa republicana sobre els avenços fets a les Pitiüses o a la mateixa Mallorca feia presagiar una simple passejada militar, l'anunci d'una victòria immediata que mai no es va arribar a produir. Una certa improvisació militar també va fer-se present en més d'una ocasió, en un panorama ja prou complex no sols per la composició majoritàriament no professional dels milicians i la seva pluralitat ideològica i motivacional, sinó també pel fet que mentre les tropes d'infanteria depenien d'un govern, el català, les forces de marina i els aparells de l'aire estaven, orgànicament, a les ordres d'un altre govern, l'espanyol.

Joaquim Juanola i Massó

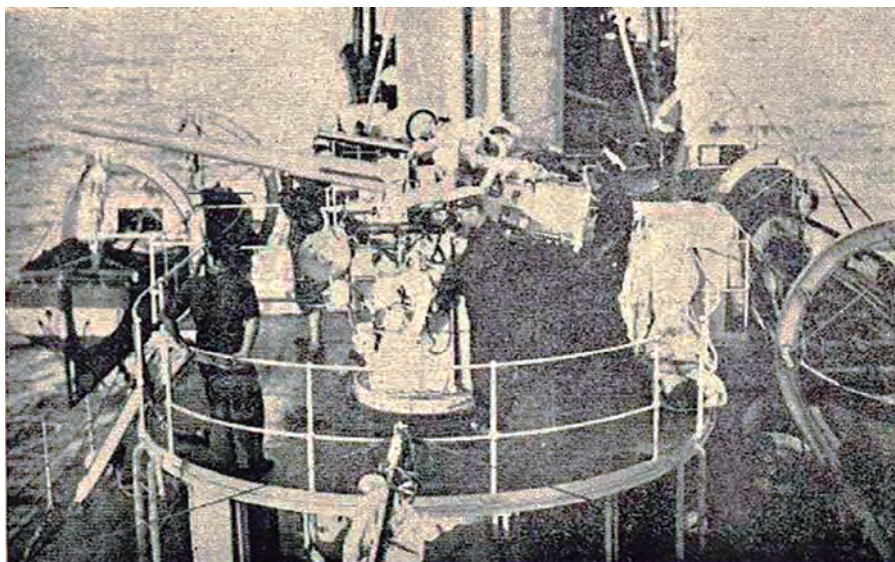
La personalitat de més pes entre els membres d'EC que van desembarcar a Eivissa l'agost de 1936 és, sens dubte, l'advocat empordanès Joaquim Juanola i Massó, nascut a la Bisbal d'Empordà el 26 de maig de 1891. El seu nom no havia estat prou tingut en compte fins que, el

2019, Fermí Rubiralta va dedicar-li una documentada biografia que ens servirà de guia, majoritàriament, en aquesta nota biogràfica.⁴⁹ El matrimoni, integrat pel mestre Damià Juanola i Maria Massó, d'una família de propietaris de terres, tingué dues filles més: Mercè i Soledat. El fill gran, Joaquim, estudià el batxillerat a Figueres, del 1900 al 1905, quan n'obtingué el títol amb bona qualificació i, amb 14 anys, es traslladà a Barcelona per fer-hi els estudis universitaris. Per tot un seguit de circumstàncies, però, no acabà la carrera de dret fins al 1917. Quatre anys abans, era escollit secretari de la Joventut Nacionalista del Districte VI de Barcelona, a l'entorn polític de la Lliga Regionalista, i el mateix 1913 ja era el primer signant d'una crida als barcelonins “*per anar a la manifestació per demanar l'aprovació del projecte de Llei de Mancomunitat*”. El 25 de juliol de 1914 apareixia a

la capital catalana l'únic número del periòdic *El Nacionalista*, intent no reeixit de setmanari, dirigit per Juanola als 23 anys, i el 1918 donava suport a la campanya autonomista promoguda per la Lliga.

Amb el títol d'advocat a la butxaca, el 1917 sol·licita al Col·legi d'Advocats la seva inclusió en el torn d'ofici, a partir de l'any següent, i el 1921 fa el seu ingrés a l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya. El 1922 participa en la Conferència Nacional Catalana que té lloc als Lluïsos de Gràcia, del 4 al 6 de juny, i juntament amb Manuel Carrasco i Formiguera promourà el text del principi que afirma que “*Catalunya es considera en guerra amb l'Estat espanyol*”. Quatre mesos més tard havia de prendre part en un míting, finalment suspès per l'autoritat governativa, organitzat per la Unió Jurídica Catalana, novella entitat presidida per Francesc Maspons i Anglesell i defensora del dret civil català i del ple ús de la llengua catalana en tots els àmbits judicials. També participa en actes de promoció del nou partit Acció Catalana (AC) on afirma que “*si fa vint anys tothom s'hagués preocupat de crear escoles, avui la llibertat de Catalunya seria un fet (...) {i} la bandera catalana onejaria ben dreta i ben sola: però amb l'estel de la llibertat per companyia*”. El 17 de març de

L'Almirante Antequera canonejant Eivissa abans del desembarcament
(*Diari de Barcelona*, 15 d'agost de 1936).

48. Cruells, Manuel, op. cit., p. 127.

49. Rubiralta, Fermí, *Un conspirador independentista. Joaquim Juanola i Massó (1891-1967)*, Llibres de l'Índex, Barcelona, 2019.

1923 es funda l'entitat Pàtria Lliure, amb Juanola escollit president per aclamació i, entre altres vocals, Tomàs Roig i Llop, pare de l'escriptora Montserrat Roig. En nom de l'entitat dirigirà un acte electoral, el 23 d'abril, on parlaran també el candidat Antoni Rovira i Virgili, Ventura Gassol i Manuel Massó i Llorens.

Amb la Dictadura de Primo de Rivera, l'apaivagament de les activitats d'AC i el ressò de la política insurreccional de Francesc Macià, amb els fets de Prats de Molló, cap al 1927 s'acosta a les posicions d'EC, fins al punt de viatjar fins a Brussel·les per contactar amb el diputat independentista i ex tinent coronel de l'exèrcit espanyol per tal de posar-se "a les seves ordres per lluitar per la independència". Seran aquests anys complicats des del punt de vista professional, atesa la seva oposició militant a la directiva del Col·legi d'Advocats imposada pel directori militar, de manera que haurà de guanyar-se la vida fent de mestre, la professió paterna, i fins i tot actuant com a mestre d'obres en una empresa pròpia. Caldrà esperar el canvi de règim perquè es normalitzi la seva situació professional com a lletrat. Des del punt de vista polític, tanmateix, serà molt crític amb les rebaixes acceptades amb la implantació de la Generalitat i, coincidint amb Nosaltres Sols, el grup independentista nascut a semblança del Sinn Féin irlandès, s'oposarà a l'Estatut d'Autonomia de Catalunya, aprovat massivament el 2 d'agost de 1931 en referèndum, per considerar-lo poc ambiciós. Arrenglerat, doncs, amb l'antimacianisme, presidirà la secció política de Pàtria Lliure, que passarà del carrer del Carme, 59, a una nova seu més àmplia que l'anterior a la Ronda Universitat, 1. L'1 de novembre, intervindrà en un míting, amb altres oradors d'ideologia independentista, en què concretarà l'ideari de Pàtria Lliure: "la obtención de la libertad integral de Cataluña y la separación total del Estado español".⁵⁰ Poc des-

50. *Las Noticias*, 3 de novembre de 1931.

Voluntaris d'Estat Català, a bord de l'Almirante Antequera, camí d'Eivissa (Diari de Barcelona, 9 d'agost de 1936).

prés, el 15 de desembre, és elegit president de la Comissió d'Acció Política del Casal Catalanista Republicà del Districte VI. Malgrat el temps que ja duia funcionant, Pàtria Lliure, Casal Nacionalista del Districte Vuitè, es constituirà oficialment el 18 de març de 1932, llavors molt propera a l'independentisme d'extrema esquerra representat per Jaume Compte, de manera que passarà a anomenar-se Estat Català-Delegació del Districte Vuitè, sense cap relació amb ERC, i amb Juanola al capdavant, fent seves consignes com ara "Volem l'estat català independent dintre la comunitat internacional dels Estats obrers" i participant l'advocat empordanès en ac-

tes polítics de suport al nou Estat Català-Força Separatista d'Extrema Esquerra del també empordanès Compte.

Però l'orientació comunista que s'hi va imposant, amb el nom nou d'Estat Català-Partit Proletari, en provoca la separació de Juanola que, el 1933, se situa sota la influència d'ERC, que governa la Generalitat, i esdevé tresorer del Centre Català Republicà del Districte V. Alhora, com a advocat, assumeix la defensa de Ramon Casanellas, dirigent del Partit Comunista de Catalunya, que havia pres part en l'assassinat de Dato, de militants anarcosindicalistes i d'activistes obreristes diversos, en el judici dels quals

L'expedició militar que sortí de Barcelona cap a les Pitiüses, va ser comandada pel capità d'aviació Alberto Bayo Giroud (1892-1967).

per a poder jutjar tota mena de *de-tinguts*”,⁵² fou aquest organisme el que decretà la condemna i afusellament de Juli Mestre, cap militar de les forces antirepublicanes, el 15 d'agost. El 3 de setembre l'ordre de retirada dels membres participants en l'expedició comportà per a Juanola el retorn cap a Barcelona, on hagué de fer front als canvis produïts a l'interior d'EC, amb la substitució de Joan Torres Picart per Joan Cornudella a la secretaria general, motiu pel qual formà part de la Comissió Investigadora i Depuradora creada pel propi partit en uns moments complicats. Durant la guerra continuà fent d'advocat, intervingué en diferents judicis com a defensor de militants de tot el ventall antifeixista, en alguna ocasió ho feu en la causa que implicava membres del POUM després dels Fets de Maig de 1937, i també viatjà sovint a París. El 26 de gener de 1939, el mateix dia de l'entrada dels franquistes a Barcelona, passava la ratlla fronterera per Cervera de la Marenda, acompanyat de la mare ferida a l'ull en un bombardeig. Acusat a la causa general de les Pitiüses de ser el cap polític de la columna del capità Bayo, així com el jutge instructor del Tribunal Revolucionari, l'auditor Ricardo Mulet el declara en rebel·lia i imputat “no present”, tot considerant que cal continuar les investigacions referides a ell, a causa de les “greus acusacions” que pesen

emprarà la llengua catalana, malgrat l'oposició aferrissada de l'advocat Eduardo Barriobero, diputat republicà espanyol proper a la CNT. Juanola continuà actiu pronunciant conferències, com la que impartí a l'Ateneu Nacionalista d'Esquerra (ERC), donant suport a l'Associació d'Escriptors i Artistes Revolucionaris contra Hitler, també el febrer de 1934, per acabat presidint el Casal d'Estat Català (ERC) del districte novè, situat al carrer Pons i Gallarza, 3, de Sant Andreu,⁵¹ mantenint en tot moment una línia ideològica d'independentisme social que el caracteritzarà tota la vida. El 6 d'octubre de 1934 sortirà al carrer a defensar, armat amb un fusell, la proclama feta pel president Companys i el 30 de desembre demanarà l'ingrés com a maçó a la Logia Lealtad número 1, tot i que la seva im-

plicació en la maçoneria no serà destacada. El 3 de setembre següent serà detingut en ser-li trobada propaganda independentista, emmanillat i empresonat durant tres dies fins a ser alliberat, després de les gestions fetes pel degà del Col·legi d'Advocats Joan Moles i Ormella, futur ministre.

El maig de 1936, en separar-se d'ERC una part del nucli d'EC que s'hi havia integrat el 1931, el nou Estat Català, on conflueixen altres grups d'orientació independentista, marca perfil propi en la seva definició d'esquerreres i antifeixista, en la qual Juanola s'hi retroba còmode. El 5 d'agost, a bord del destructor Miranda, ell és un dels milicians d'EC que emprèn la ruta de les Pitiüses per a reincorporar-les a la legalitat republicana i vincular-les a la Generalitat de Catalunya. Nomenat president del Tribunal Revolucionari d'Eivissa, “l'únic autoritzat

La fotografia del capità Manuel Uribarry saludant una pagesa eivissenca aparegué a tota la premsa republicana de forma destacada. La incompatibilitat entre ell i Alberto Bayo es feu present des del primer moment.

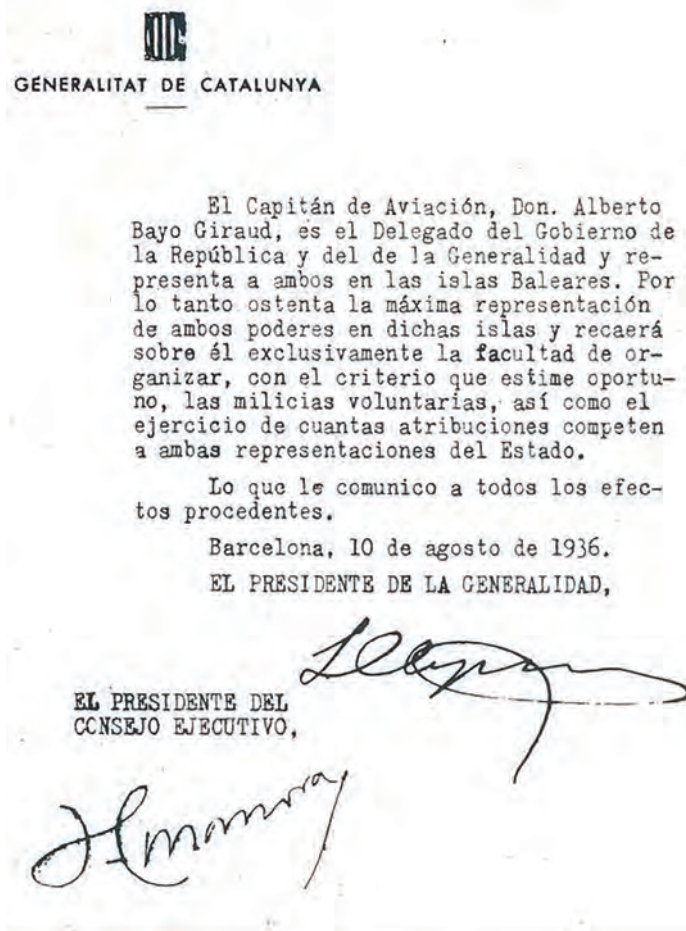
51. Surroca, Robert, <https://historiavibrant.cat/joaquim-juanola-moviment-dalliberament-nacional-de-catalunya/>

52. *Diari de Barcelona*, 14 d'agost de 1936.

sobre ell. El 26 d'octubre de 1951, l'auditor continuava creient que calia mantenir-ne la situació de rebel·lia fins a la seva compareixença davant del jutge o la seva detenció, tot i que en recomanava la suspensió i l'arxivament del cas.⁵³

Després d'uns dies a Catalunya Nord, a principis de 1939, Juanola i la mare s'establiran a París. El pintor i cartellista Carles Fontserè, amb qui coincideix a la capital francesa i amb el qual surt sovint a gaudir dels *plaisirs cachés* de la ciutat, el defineix com a “*rabiosament antiespanyolista*”.⁵⁴ Amb l'ocupació alemanya de París, el juny de 1940, fuig cap a Bordeus amb la mare, on passarà un període de penalitats materials treballant en feines diverses fins que la seva germana Mercè, resident a Madrid, hi pot acabar acollint la mare. Llavors ja té temps per intervenir en la fundació del Centre Català de la capital gironina, del qual serà secretari, recuperar els contactes amb EC a través d'Antoni Figueres, de manera que en presidirà la Delegació de la Girona, així com també una certa activitat pública, com és el cas de la conferència que impartirà sobre el tema “Nació i Estat” amb què s'inaugura un cicle de conferències del Casal, l'11 de març de 1945. També farà de corresponsal del portaveu d'EC, *Proa*, editat a Perpinyà el mateix any. El 20 de gener de 1946 els militants d'EC de la Girona aproven un ideari, preparat per una Comissió presidida per Juanola i destinat a tota la militància en general, el qual defineix el partit independentista com “*el partit nacional obrer de Catalunya, i, com a tal, vol arribar, per tots els mitjans que calgui, a assolir la Independència política de la Catalunya total*”, entenent

Nomenament d'Alberto Bayo com a delegat del Govern de la República i de la Generalitat a les Balears, signat pel president Lluís Companys i el Conseller en Cap Joan Casanovas, el 10 d'agost de 1936.

per aquesta “*les actuals províncies artificials de Girona, Lleida, Barcelona, Tarragona, Castelló de la Plana, València, Alacant, la llenca de terra catalana adscrita actualment a l'Aragó; les Illes Balears; Andorra i...*” amb punts suspensius, sense esmentar explícitament Catalunya Nord per motius obvis. S'hi defensa l'estructuració de tots aquests territoris en “*República democràtica federal*”, “*la igualtat de drets entre l'home i la dona*” i la lluita “*enfront del capitalisme*”. No costa gens d'endevinar-hi la mà de Juanola en aquest redactat i identificar-hi el seu independentisme social i progressista de sempre.

El 29 de març de 1947, als 56 anys, es casa a Bordeus amb Marie-

Louise Lamarque, de 25, i, segons ell mateix, “*procedent de nissaga catalana*”. Cinc mesos més tard el matrimoni desembarcarà a Veneçuela després d'haver salpat del port de Le Havre, a Normandia. Llavors, aquest país de la costa nord de l'Amèrica del sud amb prou feines si arribava als quatre milions d'habitants i “*on qui volia fer qualsevol cosa podia trobar feina i viure decentment*”, segons l'antic militant d'EC Emili Granier Barrera.⁵⁵ A Caracas hi naixeran dues filles, Marie-Damienne (1950) i Elisenda (1952), hi farà feines diverses, sovint sota la protecció i l'ajut d'alguns catalans del nord i del sud, i amb el títol d'advocat ja convalidat la situació econòmica de la família començarà a normalitzar-se. Entre altres casos, durà la defensa d'opositors a la dic-

Logotip de la columna sortida de València, a les ordres del capità Uribarry, molt influïda per l'escut del Club de Futbol València.

53. Vidal Torres, María Jose i L. Romero, José Miguel, 437/37 *La causa general de les Pitiüses*, p. 226, Editorial Mediterrània, Eivissa, 2001.

54. Fontserè, Carles, *Un exiliat de tercera. A París durant la Segona Guerra Mundial*, p. 168-171, Editorial Proa, Barcelona, 1999.

55. Granier-Barrera, Emili, *Una vida plena. Memòries d'un periodista abans i després de la guerra*, p. 182, Editorial Hacer, Barcelona, 1994.

Milicians republicans as Pou des Lleó, segurament pertanyents a *Estat Català*, atesa la bandera estelada que exhibeixen.

tadura del general Marcos Pérez Jiménez. Així i tot, mantindrà una actitud més aviat distant amb el Centre Català de la capital veneçolana, del qual se sentia allunyat per la tebior excessiva del seu catalanisme, malgrat que sí que col·laborarà en el programa radiofònic dominical *L'Hora Catalana*, amb una intervenció d'entre deu i quinze minuts en català.

El febrer de 1958 publica la conferència feta al Casal Català de Bordeus, "Nació i Estat", però n'atribueix l'edició a un flamant i desconegut Moviment de Lliberació de Catalunya. El 19 de juliol d'aquell any, es constitueix formalment el Moviment d'Alliberament Nacional de Catalunya (MANC), organització que es proposa la constitució de la nació catalana "en estat sobirà", "utilitzant tots els mitjans que calgui", amb l'horitzó de la "unitat confederal de la Pàtria, que volen recuperar en la seva plenitud", en referència al marc nacional de Països Catalans. El 2 de novembre, en una reunió del MANC els membres del grup es plantegen objectius tan ambiciosos com disposar d'una emissora clandestina, un centre d'infor-

mació i orientació nacional, un òrgan de propaganda internacional, promoure l'ingrés a les escoles militars estrangeres per formar quadres per a l'exèrcit català i una escola clandestina, per correspondència, de ciències polítiques, econòmiques i socials. Juanola, alhora, esdevé el representant al país d'adopció del grup *Resistència Catalana* de Córdoba (Argentina) i intervé també en iniciatives locals com el

Centro Cultural de Estudios Sociales de Caracas.

L'advocat comptarà amb el suport decidit del metge i farmacèutic de Falset, Albert Compte i Sabater, nebot de Jaume Compte, el qual l'acompanyarà com a xofer en els seus desplaçaments per Veneçuela. I aconseguirà que un grup d'escriptors, encapçalats per Rómulo Gallegos, signin un document adreçat a la Unesco on sol·liciten el lliure ús del català en el seu territori, text que serà un dels editats pel MANC en la sèrie numerada "Documents", alguns d'un sol full, on també apareixeran *Monòleg d'un militant a un català anònim*, *La separació de Catalunya és possible?* o *Significació de l'Onze de Setembre*.⁵⁶ El 20 de març de 1959, el grup dirigit per Juanola, que assegurava tenir delegacions en 17 països americans i 10 d'uropeus,⁵⁷ escriu una carta a Félix Gordón Ordás, president el govern de la República espanyola a l'exili, on assegura que "*las últimas colonias –perdido Marruecos– son Cataluña, con el País Valenciano y las Islas Baleares, Euzkadi, Galicia y Canarias, también se independizarán, aunque también –como Cárnovas del Castillo con Cuba (...) pen-*

El cèntric Teatre Pereira, a Vila, inaugurat el 1898, data a què pertany la foto, va ser l'escenari d'un míting de les forces antifeixistes, amb participació d'oradors locals, i altres actes de masses, com una assemblea de milicians d'*Estat Català*.

56. Carod-Rovira, Josep-Lluís, *Diccionari dels Catalans d'Amèrica*, p. 158, volum III, Generalitat de Catalunya, 1992.

57. Ibidem.

saran ustedes en emplear 'el último hombre y la última peseta'. Els posicionaments inequívocament independentistes del MANC, amb les intervencions que Juanola efectuava en nom seu en forma de conferència, declaració o intervenció pública, fan que el grup veneçolà adopti un capteniment crític i distant amb la Generalitat i el president Tarradellas, així com amb el grup de Solidaritat Catalana de Caracas. Poc després, el 12 d'abril, tenia lloc una reunió entre catalans, bascos i gallecs, els quals funden l'entitat conjunta Galeuzca que, amb Juanola com a principal impulsor i secretari general, "*declaran la situación de independencia de sus respectivas naciones*".

Un dels passatges menys coneguts de la història del MANC és la seva integració en el DRIL (Directori Revolucionari Ibèric d'Alliberament), en "*la lluita contra les dictadures imperants a la Península Ibèrica*". Joaquim Juanola i Amadeu Oller, l'1 de febrer de 1960, van signar en nom del seu grup la incorporació a aquest organisme integrat per portuguesos, gallecs, espanyols i catalans antifeixistes. Després d'alguns atemptats amb explosiu a l'Estat espanyol,⁵⁸ l'acció que adquirí un enorme ressò internacional fou el segrest en aigües de l'Atlàntic del transatlàntic *Santa Maria*, rebatejat com a *Santa Libertade* sota les ordres del capità portuguès Henrique Galvão, el primer vaixell de la història amb passatgers, un miler, objecte d'una acció com aquesta, un gest de protesta contra la dictadura salazarista i la franquista que acabà amb asil polític per als segrestadors, un cop arribats al port brasiler de Recife. Tant en la preparació prèvia de l'acció, com en la logística imprescindible per a la seva realit-

La presència de voluntaris independentistes enquadrats a les centúries d'*Estat Català* va permetre a aquesta organització l'intent d'atribuir-se bona part de l'èxit en la presa de les Pitiüses per les forces republicanes (*Diari de Barcelona*, 11 d'agost de 1936).

EIVISSA NOSTRA. ESTAT CATALÀ EIX DE LA RE- CONQUESTA

EIVISSA. — Avui, dia 9, a les primeres hores del matí, l'avangada de mariners i unes seccions de la columna d'Estat Català acaben d'entrar a la població d'Eivissa després d'haver-se efectuat la rendició davant l'atac combinat de les forces d'aviació, marina i terra. Amb la presa d'aquesta població queda ja reconquerida tota l'illa d'Eivissa.

El gros de la columna ha fet també la seva entrada a la població. D'aquesta nit ha desfilat una companyia d'Estat Català perfectament formada, éssent rebuda amb grans mostres de simpatia per la població civil.

S'han donat molts visques a l'Estat Català, a València i a totes les columnes alliberadores.

Demà: «La gesta d'Eivissa», pel nostre corresponsal i combatent d'ESTAT CATALÀ al front.

zació, el MANC hi assegurà la presència catalana.

Mentrestant, el setembre de 1960, Juanola, que ha fet 69 anys i les seves filles en tenen 10 i 8, pren la decisió d'enviar-les a França, juntament amb la seva mare i muller seva, perquè hi estudiïn. Allà s'estableixen a la vila gascona de Dacs, a les Landes, situada a uns 150 km de Bordeus i llavors amb uns 17.000 habitants, i hi farà construir l'estatge de la Villa Plaisance per a la seva família, la qual rebrà, regularment, els recursos imprescindibles per a la seva manutenció tramesos des de Veneçuela. A partir de llavors, cada any s'hi reunirà per Nadal i els mesos d'estiu, i es desplaçarà fins a Catalunya Nord per sentir a prop la resta del país que pot albirar amb la mirada, a l'altra costat de la frontera. Es dona el cas

que en un dels viatges de tornada de París a Caracas, el 1962, canvià el bitllet que ja tenia per evitar volar de nit, i l'endemà es va conèixer que l'aparell que havia d'haver agafat es va estavellar sense supervivents. El 25 i 26 de juny de 1966, ja amb 75 anys, assisteix encara a la II Conferència del Consell Nacional Català que se celebra a Mèxic, amb Josep M. Batista i Roca com a secretari general, el qual donarà un nou impuls a l'entitat amb seu a Londres. Un any després, el dijous 10 d'agost de 1967, morirà a Caracas a causa d'una embòlia pulmonar, poc abans d'emprendre el viatge habitual cap a França amb l'objectiu sempre present d'establir-s'hi definitivament amb tota la família. Deixà inèdit l'assaig titulat *La Gran Catalunya*, després de tota una vida d'esforços, riscos i sacrificis, dedi-

58. Un dels catalans implicats en el DRIL era Joan Claret, futur vicepresident de la Universitat de Tolosa, germà del periodista Andreu Claret i dels músics Lluís i Gerard. Ell havia de passar explosius i un policia francès, amic del seu pare, el va avisar en arribar a la duana (amb Vespa i papers falsos), perquè Franco tenia un infiltrat cubà a l'organització. Conversa amb Andreu Claret (26.8.2923).

Fermí Rubiralta i Casas
UN CONSPIRADOR INDEPENDENTISTA
 JOAQUIM JUANOLA I MASSÓ (1891-1967)

Biografia de l'independentista Joaquim Juanola i Massó (1891-1967), president del Tribunal Revolucionari d'Eivissa i membre d'*Estat Català*, escrita per Fermí Rubiralta.

cada a la causa de la llibertat del seu país.⁵⁹ No tornà mai de l'exili i tot fa pensar que, segurament, aquells dies intensos de l'agost de 1936 van ser el seu únic contacte amb Eivissa i Formentera.

Reis Bertral i Terré

De tot el contingent de milicians pertanyents a EC desplaçats a les Pitiüses, la figura femenina més destacada va ser la mestra Reis Bertral i Terré, que continuà el seu compromís antifeixista amb el desembarcament posterior a Mallorca. Filla de Miquel Bertral, de Cal

Quel,⁶⁰ i de Marieta Terré, va néixer el 26 de febrer de 1908 a Alós de Balaguer (la Noguera) i va morir el 9 de desembre de 1995 a Barcelona.⁶¹ El 1931, als 23 anys, la trobem treballant com a mestra rural al poble de Porquerisses, al municipi d'Argençola (Anoia), i, més endavant, a la barriada barcelonina de Can Tunis. L'estiu de 1933 superà el concurs de mèrits com a mestra de pàrvuls a la capital catalana, amb el veredict unànim del tribunal municipal,⁶² i, temps després, es dedicà a l'atenció a noies en situació de marginalitat, en col·laboració amb un equip psiquiàtric a Santa Coloma de Gramenet.⁶³ Amb l'adveniment de la Generalitat republicana s'afilià a EC, on s'arreglerà amb l'ala més esquerrana de l'organització, tant quan aquestes sigles es trobaven integrades a ERC i ella pertanyia llavors al Casal d'ERC del districte III de Barcelona, com quan se'n separaren orgànicament.

Oradora habitual en actes polítics, electorals i culturals, amb

una orientació feminista, el 25 de maig de 1933 pronuncià la conferència "Orientació social de la dona", amb Anna Murià i Núria Montserrat Oromí, per al Grup Excursionista Joventut Catalana de Barcelona.⁶⁴

Amb motiu de les eleccions generals a les Corts republicanes, que tingueren lloc el 19 de novembre de 1933, Bertral participà en la campanya electoral, a Barcelona i en poblacions properes com Martorell, on parlà al Centre Republicà *El Progrés*. Intervingué de forma destacada en el míting electoral femení, organitzat per la Secció Femenina d'ERC, que va tenir lloc el 13 d'octubre al Coliseu Pompeia barceloní.⁶⁵ Com a oradora política figurà al costat de Francesc Macià, Ventura Gassol i Josep Dencàs, així com d'altres noms femenins destacats del catalanisme d'esquerres i d'orientació independentista com ara Dolors Bargalló, Anna Murià i Rosa Maria Arquimbau. El 5 de febrer de 1936, en plena campanya per les eleccions del dia 16, escriví

Joaquim Juanola, a Bordeus on residia els primers anys 40, amb altres exiliats republicans.

59. Surroca, Robert, op. cit.

60. Entrevista amb Carme Bertral, de la branca familiar de Reis Bertral a Cardona (Bages), el 16 d'agost de 2023.

61. Vall i Segura, Josep, *Reis Bertral i Terré*, memòriaesquerra.cat.

62. *Gasetta Municipal de Barcelona*, núm. 30, 31 de juliol de 1933.

63. Entrevista amb Reis Serra Bertral, filla de Reis Bertral, 16 d'agost de 1936.

64. *La Publicitat* 25-5-1933.

65. Ivern, Dolors (coord.), *Les dones d'Esquerra 1931-1939*, p. 53, Fundació Josep Irla, Barcelona, 2007.

l'article "Moments de lluita", al periòdic *Llibertat*, d'ERC de l'Hospitalet de Llobregat, on argumentà la necessitat de votar les candidatures del Front d'Esquerres de Catalunya, conclouent: "*Tots units, lluitem i vencem per Catalunya i per la Llibertat!*"⁶⁶ i participà activament en la campanya electoral, com en el míting celebrat a l'Ateneu Republicà del districte VIII de Barcelona, al costat de Joan Puig i Ferrater, al Centre d'Esquerra d'Igualada, juntament amb Carles Pi Sunyer, Emili Granier-Barrera, Joaquim Ventalló, Manuel Galés i Eduard Regassol, o al Centre d'Esquerra de Piera i Vallbona amb Antoni Rovira i Virgili, Carles Pi i Sunyer, Jaume Miravittles i Pau Cirera, noms tots ells destacats de la política i la cultura catalanes, vinculats a ERC i a la Unió Socialista de Catalunya.

Amb l'esclat de la Guerra Civil, l'agost de 1936, participà com a propagandista, en tant que membre del Comitè Femení d'EC, llavors ja separat d'ERC, a l'expedició del capità Alberto Bayo per a l'alliberament primer d'Eivissa i després de Mallorca. Amb les inicials "R. B." signà almenys una crònica sobre l'expedició a Eivissa al *Diari de Barcelona*, capçalera de la qual s'havia apropiat EC els primers dies de la revolta popular. Aquesta hi aparegué el 15 d'agost, tot i que anava signada el dia 7 del mateix mes. Titulada "Camí d'Eivissa", hi explica el viatge a bord del vaixell de guerra *Almirante Miranda*, atapeït de milicians a coberta, camí d'Eivissa, que acabà, però, fent escala a València, d'on salpà l'endemà camí de les Pitiüses.⁶⁷ Ja a Eivissa, com ja hem vist abans, Bertral fou una de les oradores que prengueren part en el míting antifeixista que va tenir lloc, el dia 11 d'agost, al cèntric Teatre Pereire, en nom d'EC, juntament amb Manuel Talens.⁶⁸ I també va intervenir en l'assemblea de milícies d'EC celebrada a la vila d'Eivissa, la tarda del 14 d'agost, on s'examinà

La revista *Proa*, editada per *Estat Català* a Perpinyà, va comptar amb Juanola com a corresponsal a la regió de la Girona.

la situació i es feu balanç de les accions dutes a terme fins llavors.⁶⁹ Dies després, ja a Mallorca, on Bertral havia desembarcat amb les forces expedicionàries comandades pel capità Bayo, organitzà alguns mítings amb Manuel Talens, tots dos d'EC, per fer arribar a la població el caràcter alliberador de la seva acció militar contra el feixisme. En l'informe de l'auditor en la causa general de les Pitiüses 437/37, on consta, erròniament, com a "Reyes Beltran" o "Bestral" se l'acusa de ser una de les integrants de la columna que desembarcà a l'illa, de la seva pertinença a EC i d'haver parlat en un míting al Teatre Pereire on afirmà que "*Cataluña y Baleares serían la Vanguardia contra el fascismo*". Luis Subirón, secretari de l'ajuntament de Vila, la definia com "*una senyoreta que va venir en pla periodista pertanyent a Estat Català*". El 1948, figurava al llistat de persones a qui s'instava a presentar-se al jutjat per tal de fer-li saber que el seu cas havia estat provisionalment "sobresegut".⁷⁰

69. *Diari de Barcelona*, 18 d'agost de 1936.

70. Vidal Torres, Maria Jose i L. Romero, José Miguel, 437/37 *La causa general de les Pitiüses*, p. 151, Editorial Mediterrània, Eivissa, 2001.

El 1937 al I Congrés Nacional de la Dona, celebrat del 6 al 8 de novembre al Palau de la Música a Barcelona, fou escollida vicepresidenta del Comitè Executiu de la Unió de Dones de Catalunya, en representació d'EC, i hi formulà esmenes a la ponència sobre "El problema de la prostitució a Catalunya", presentada per Maria Teresa Gibert.⁷¹ El març de 1938 fou elegida presidenta de l'Associació Pro Infància Obrera, creada el 1934 amb motiu dels fets d'octubre d'aquell any per atendre els infants orfes, entitat que tenia la seu al carrer de Sant Pere Més Alt, 27, a l'Ateneu Polytechnicum de Barcelona. El dia 13 d'aquell mateix mes, amb motiu de la Jornada Internacional de la Dona, prengué part en nom d'EC en el míting unitari celebrat al Gran Price de Barcelona, al costat de Montserrat Martínez (Aliança Nacional de la Dona Jove), Josefina Belda (antiga militant anarquista), Dolors Piera (PSUC), Dolors Bargalló (ERC) i Margarita Nelken (diputada, Mujeres Antifascistas de España), sota la presidència del titular de la Generalitat Lluís Com-

71. Porta, Carme (coord.), *Les dones d'Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1939)*, p. 25-26, FJI, Barcelona, 2000.

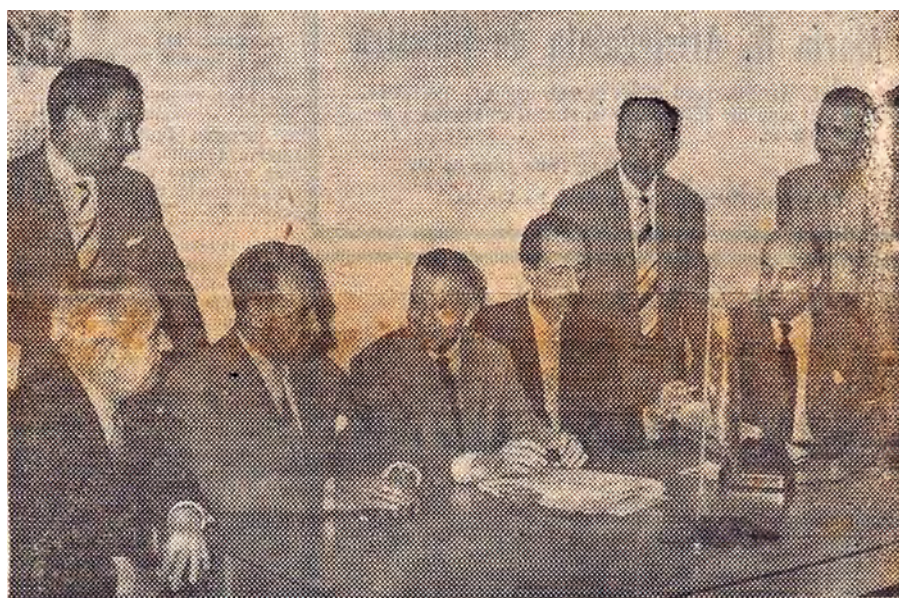
La família Juanola al complet, amb la dona i les dues filles, ja a Veneçuela.

panys.⁷² El *Diari de Catalunya*, nou portaveu de l'independentista EC, informava que Reis Bertral hi parlaria "com a separatista, com a enemiga del feixisme i com a defensora de totes les llibertats",⁷³ en una nota signada "A.M.", l'autoria de la qual cal atribuir a Anna Murià. A més de la seva presència sovintejada en actes públics, Bertral desplegarà

també les seves aptituds d'oradora política en emissions radiofòniques com és el cas del parlament que pronuncià el 13 de juny de 1938, a les 20:15 h, pels micròfons de Ràdio

Barcelona, dins la programació d'Ajut Urgent a la Guerra.⁷⁴ El 20 de gener de 1939, just el dia abans que el *Diari de Catalunya* sortís al carrer per darrer cop, hi publicà el seu últim article, quan tan sols faltaven sis dies perquè la capital catalana caigués en mans de l'*Ejército de Ocupación de Cataluña*.⁷⁵ En la crisi viscuda a l'interior d'EC, entre els partidaris de Joan Cornudella i i de Vicenç Borrell, s'arreglerà al costat d'aquest darrer, més favorable a l'entesa amb el PSUC, i donà suport al *Manifest* de Joan Casanovas, datat a Sant Jordi de 1939.⁷⁶ Acabada la guerra s'exilià a França i s'establí a Montpeller, amb el grup de refugiats de la Residència dels Intel·lectuals Catalans. El 27 d'agost, seguint indicacions del dirigent d'EC Joan Massot, Reis Bertral signava una carta, "*pour les femmes catalanes*", adreçada al Prefecte, que era, de fet, una adhesió a França en aquell context internacional tan complex, juntament amb Daniel Domingo Montserrat (Anciens Combattants), Josep Fontbernat (Diputè au Parlament de la Catalogne), Tubau (Gauche Republicaine Catalane) i Daniel Cardona (Union Catalaniste).⁷⁷ El 10 de no-

Presentació del moviment *Galeuzca* (Galícia-Euzkadi-Catalunya) fundat a Caracas, amb Joaquim Juanola com a secretari general, al centre de la foto (*El Nacional*, Caracas, 1 de juny 1959).

La nueva Junta Directiva del Movimiento "Galeuzca" (Galicia-Euzkadi-Cataluña). Al centro, el doctor Joaquín Juanola Massó, Secretario General. Lo rodean Julio García Santiago (Secretario de Actas y Correspondencia), Andema Ibinagabeitia (Propaganda), doctor Sandalio Tejada (Relaciones), Amadeo Oller (Finanzas) y Profesor Velo Mosqueira (Secretario de Coordinación y Contactos con los Grupos de Acción). "Galeuzca" mantiene contacto directo con el interior de España.

72. *Frente Obrero*, Órgano del Partido Comunista (SEIC), Barcelona, 12 de març de 1938.

73. *Diari de Catalunya*, 13 de març de 1938, Barcelona.

74. Figueres i Artigues, Josep M., *Guerra i informació radiofònica. La programació de Ràdio Barcelona durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939)*, p. 157, Treballs de Comunicació (Societat Catalana de Comunicació), núm. 19, Barcelona, setembre 2005.

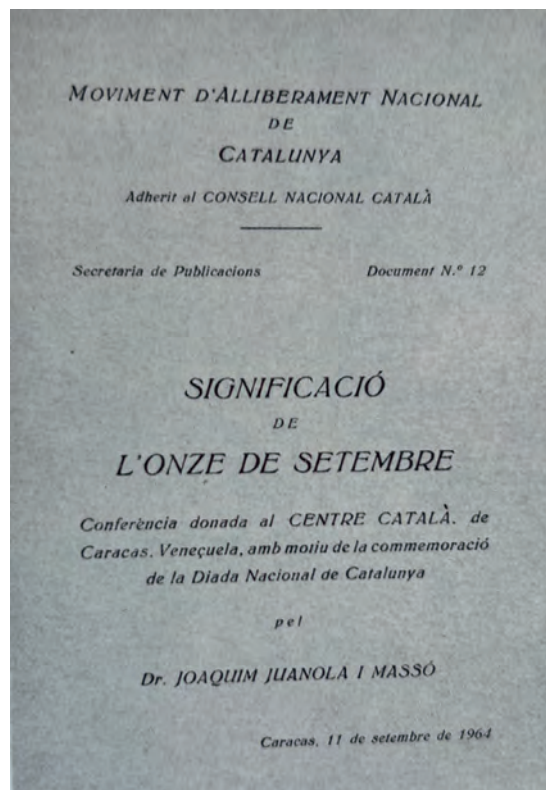
75. Güell Devesa, Mia, *Anna Murià, publicista i ideòloga (1936-1939)*, p. 52, *Caplletra* 72, València-Barcelona, primavera 2002.

76. Callau, Tomàs i Rubiralta, Fermí, (co-ord.), *Diccionari Biogràfic d'Estat Català*, p. 70, Exaequo, Barcelona, 2021.

77. Castells, Víctor, *Nacionalisme català a l'exili (1939-1946)*, p. 49, Rafael Dalmau, editor, Barcelona, 2005.

vembre de 1939 començà les classes al curs de Llengua i Civilització Franceses que hi organitzava l'Institut des Étudiants Étrangers, al modern edifici de la Facultat de Lletres i Ciències Humanes, juntament amb els també exiliats Teresa Rovira, Miquel Guinart, Martí Rouret, Josep M. Corredor, Emili Vigo, Ferran Rahola i Felip Calvet, entre altres. El curs comprenia quatre matèries: Història de la Literatura Francesa, Història de França, Història de l'Art i de la Filosofia i classes específiques de llengua (gramàtica, pronunciació, redacció i explicació de textos).⁷⁸ Va ser en aquesta època que va casar-se amb Josep Serra i Sarube, originari de Girona,⁷⁹ un sanitari de guerra durant el conflicte bèl·lic, que havia estat internat al camp sanitari d'Arles (Vallespir) i d'on havia pogut sortir en llibertat gràcies al seu company Artur Bladé i Desumvila, que feu valer la seva amistat amb l'ex conseller i diputat Martí Rouret⁸⁰ per aconseguir-ne l'alliberament. El 14 de desembre de 1938, ja a les acaballes de la guerra, Josep Serra havia estat nomenat comissari de campanya, a proposta del comissari general.⁸¹ A l'exili, continuà participant en activitats polítiques en tant que membre del Comitè Nacional de la Unió de Dones de Catalunya, com ara en el Gran Miting celebrat a Perpinyà el 1945, amb una representació plural de dones a l'exili. El

Una de les publicacions editades pel Moviment d'Alliberament Nacional de Catalunya (MANC), fundat i dirigit per Juanola des de Caracas.

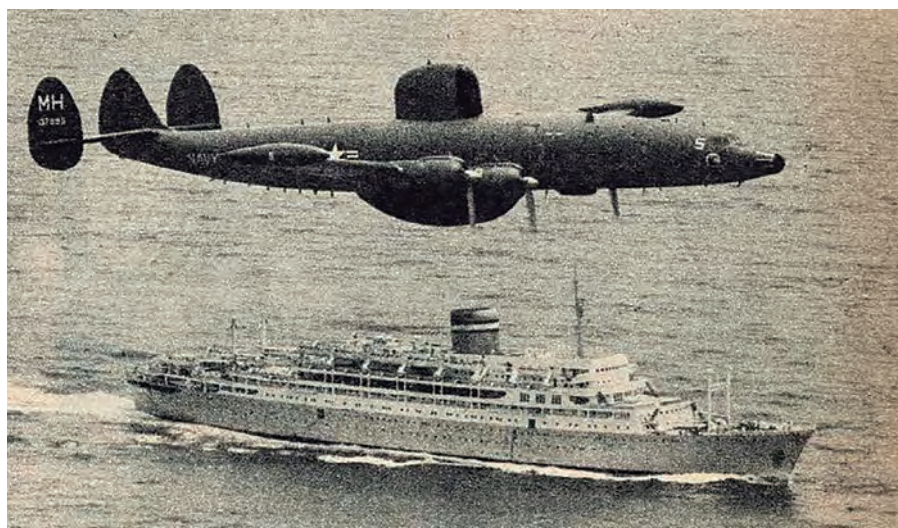

febrer d'aquell any, Antoni Figueres, secretari general d'EC a França, li encomanà la responsabilitat d'estructurar una secció femenina del partit independentista a l'estat francès. Reis Bertral s'oposà a l'adhesió d'EC a Solidaritat Catalana, l'organisme format pels partits republicans llevat del PSUC, i que no feia cap esment del dret d'autodeterminació i donà suport al Consell Nacional Català dirigit per Carles Pi i Sunyer, ex batlle de Barcelona, con-

seller de la Generalitat i ministre de la República, de Londres estant.⁸²

Als Jocs Florals de la Llengua Catalana a l'exili, celebrats a l'amfiteatre de la Sorbona a París, el 7 de novembre de 1948, amb l'assistència d'unes 2.500 persones, Bertral fou guardonada amb el «Premi Casal Català de Londres» pel seu recull *Contes per a infants*. Aquests Jocs van representar "el màxim esclat literari de tota la seva història",⁸³ segons Josep Faulí, ja que també hi

El transatlàntic amb passatgers *Santa Maria* segrestat pel DRIL, al qual pertanyia el MANC de J. Juanola, envoltat per forces militars nord-americanes, el 29 de gener de 1961.

78. Bladé i Desumvila, *L'exiliada*. (Dietari de l'exili 1939-1940), p. 308-310, editorial Pòrtic, Barcelona, 1976.

79. Entrevista amb Carme Bertral, de la branca familiar de Reis Bertral a Cardona (Bages), el 18 d'agost de 2023.

80. Bladé i Desumvila, op. cit., p. 55 i 482.

81. *Disposiciones del Comisariado General del Ejército de la República*, Listado, www.combatientes.es

82. Callau, Tomàs, Porta, Frederic J., Santasusana Marc, Rubiralta, Fermí (coord.), *Estat Català (1922-2022). 100 anys d'independentisme polític*, p. 117, Editorial Base, Barcelona, 2022.

83. Faulí, Josep, *Els Jocs Florals de la llengua catalana a l'exili (1941-1977)*, p. 57-61, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2002.

Un any abans de morir, J. Juanola mirant territori del Principat on no tornà mai més, des de Catalunya Nord.

van ser premiats A. Rovira i Virgili, Mercè Rodoreda, Josep Palau i Fabre, Armand Obiols, Miquel Llor, Ambrosi Carrion, Maurici Serrahima, Agustí Bartra, Joan Oliver, Ramon Xuriguera, Josep M. Corredor, A. Bladé i Desumvila, Joan Triadú, Pere Calders, Rosa Leveroni, Pere Pagès (Víctor Alba) i Ramon Bech. El comitè d'honor dels Jocs era format per Ybon Delbos (ministre d'Educació), Pierre De Gaulle (batle de París i germà del general De Gaulle), Josep Irla (president de la Generalitat), Pompeu Fabra, François Mauriac, Eduard Herriot i Pau Casals, entre altres. El president de la comissió organitzadora era l'occità Pèire Loïs Bertrand i el poeta Josep Carner hi pronuncià un discurs en nom dels mantenidors.

El 1948, va ser destinatària d'una lletra oberta de Joan Comore-

ra, secretari general del PSUC, titulada "Lletra oberta de Joan Comorera a Reis Bertral, dirigent d'Estat Català", on es referia a la seva concepció de revolució popular i als vincles entre alliberament nacional i alliberament social. El procediment de les "Lletres obertes", en realitat veritables assaigs polítics breus, va utilitzar-lo també en adreçar-se al republicà d'esquerres Josep Navar-

ro Costabella o bé a un grup d'obrers cenetistes com una forma de debat públic amb interlocutors de diferents ideologies progressistes.⁸⁴ La carta adreçada a la militant independentista va provocar una discussió profunda a l'interior del PSUC i va augmentar la distància creixent entre Comorera i les posicions més ortodoxes i jacobines del PCE, preludi de l'expulsió com a militant del PSUC de què serà objecte ben aviat. El comunista català es va trobar amb la negativa del Secretariat a compartir els seus criteris i a aprovar la política que proposava.⁸⁵ Pel que fa a Reis Bertral, el 15 de març de 1949 va escriure una carta a Joaquim Juanola, amb qui sempre havia coincidit en les posicions més progressistes dintre l'independentisme, on li confessava: "si no em semblés una blasfèmia us diria que EC no existeix —almenys a França—, no existeix cap activitat col·lectiva ni individual" i es refermava en les posicions comunes: "un dia els elements progressistes d'EC haurem d'establir la diferència entre el nostre concepte de Catalunya Independent, és a dir, progressista i el concepte romàntic de Catalunya Lliure que tenen alguns elements".⁸⁶ La carta és enviada a Caracas, on reisida Juanola, però apareix data- da a Colomnes, a una desena de

Reis Bertral, amb els seus alumnes de l'escola de Porquerisses (Anoia) el 1931.

84. Caminal, Miquel, *Joan Comorera. Comunisme i nacionalisme (1939-1958)*, p. 85, Editorial Empúries, Barcelona, 1985.

85. Ardiaca i Martí, Pere, *Sobre l'expulsió de Joan Comorera*, p. 3-4, *Nous Horitzons*, núm. 32, Barcelona, 1976.

86. Rubiralta, Fermí, *Un conspirador independentista. Joaquim Juanola i Massó (1891-1967)*, Llibres de l'Índex, Barcelona, 2019.

quilòmetres de París, capital a l'entorn de la qual s'havien anat establint molts refugiats polítics de totes les tendències, particularment del PSUC.

Durant la dècada següent es produeixen canvis importants en la vida de Bertral. Ha abandonat Montpeller per instal·lar-se prop de París, s'ha separat també del seu marit i s'ha integrat com a militant al PSUC. La seva ubicació en l'òrbita comunista explica que formi part del Consell de redacció d'*España y la paz*, publicació transversal dels republicans de tot l'Estat, molt influïda pel PCE, fundada el 1951. Editada a Mèxic, era dirigida pel poeta León Felipe, i acompanyaven Bertral a la redacció Rafael Alberti, José Bergamín, Luis Buñuel, José Giral i el també català Martí Rouret (ERC).⁸⁷ És força probable, però, que mai hi arribés a col·laborar amb cap text. El 1956, al I Congrés del PSUC, celebrat a Le Courneuve, a la regió parisenc i on s'aprovà la política de reconciliació nacional, ja fou elegida membre suplent del Comitè Central, on només figurà una sola dona: Margarida Abril. Per a aquest càrrec tornà a ser escollida al II Congrés, celebrat a la mateixa població el 1965. El seu àlies polític, com serà coneguda entre els companys de militància, era «Josepa Blanes».⁸⁸ El 1959, tre-

Com a membre d'*Estat Català*, llavors integrat a ERC, Reis Bertral participà activament en les diferents campanyes electorals del període republicà.

ballà, breument, a Bucarest a les emissions en català de *Radio España Independiente*, més coneguda com a Ràdio "Pirenaica", on fou substituïda pel futur ministre Jordi Solé Tura, veu anònima també de l'emissora antifranquista.

A la capital romanesa, on Bertral hi anà amb la seva mare ja vella i els seus fills, hi confluïren també el doctor Josep Bonifaci, procedent d'Estat Català, i Emili Vilaseca, antic militant del Partit Català Proletari, ànima de les emissions en llengua catalana de l'emissora, antics independentistes tots ells ja vinculats al PSUC. Al cap de poc, Bertral, amb els fills, fixà la residència a Bulgària i treballà com a redactora i locutora en espanyol a Ràdio Sofia.⁸⁹ A la capital búlgara vivia al bulevard Aleksandar Stamboliyski, 108, 1r, 5. I des d'aquesta adreça enviava cartes i postals als familiars de l'interior de Catalunya, amb el nom de la seva mare, Maria Terré, com a emissora de la correspondència.⁹⁰ En aquest país, la família hi va viure fins al 1976, data del retorn definitiu a Catalunya, i és on els fills cursaren els estudis superiors: Miquel Àngel (economista), Reis Marie (metgessa) i Jordi (enginyer forestal).⁹¹ A Bulgària, per la feina i per la militància política, devia relacionar-se, fonamentalment, amb altres companys comunistes, del PSUC i, segurament de forma majoritària, del PCE, amb els quals constituïa una mena de grup específic d'exiliats. Per la correspondència que Bertral mantenia amb militants de l'inte-

87. *España y la paz*, 10 d'octubre de 1953, Mèxic.

88. Pagès i Blanch, Pelai (coord.), *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*, p. 209, UB i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2000.

89. Pàmies Teresa, *Ràdio Pirenaica. Emissions en llengua catalana de Radio España Independiente (1941-1977)*, p. 44-47, Cossetània edicions, Valls, 2007.

90. Conversa amb Carme Bertral, de la branca familiar de Reis Bertral a Cardona (Bages), 1 de setembre de 2023.

91. Ibidem, 16 d'agost de 2023.

Reis Bertral (1908-1995), mestra, periodista i activista d'*Estat Català*, expedicionària a Eivissa, l'agost de 1936, parlant per ràdio.

rior, conservada a l'arxiu del PCE, Bertral mantenia un cert optimisme de cara al futur: "*Deseándooos [...] un próspero Año nuevo, y éste sí que creo es el último que pasamos fuera de la Patria*" (9/12/70); "*cada día tenemos más fuerza*" (8/12/71); "*todo demuestra que la gran actividad de la clase obrera [...] va pesando cada día más en el proceso de descomposición del franquismo*" (7/7/72); "*¡Feliz Primero de Mayo! ¡Ojalá el próximo pudiéramos celebrarlo en España!*" (24/4/73); "*la Aurora de la Libertad, para nuestra Patria, va alumbrando ya intensamente el horizonte*" (23/8/74); y "*la caída del monstruo del Pardo, está ya cerca*" (12/4/75). Pel contingut dels programes de ràdio en què treballava, així com pel cercle regular de relacions personals de la seva quotidianitat, cal pensar que llavors devia moure's dintre l'ortodòxia estricta del PCE i que, en conseqüència, estava preocupada per les seves divisions internes, en uns moments en què la posició oficial de Santiago Carrillo era obertament combatuda per Enrique Lister.⁹²

92. Aguirre Herráinz, Pablo, *Narrativas de ausentes: la Transición desde el punto de vista de los emigrantes y exiliados*

Reis Bertral, a l'esquerra de la foto, amb el president Companys al Pati dels Tarongers, el 5 de novembre de 1937, amb una delegació de la Unió de Dones de Catalunya, de la qual serà vicepresidenta, i que es constituirà en el I Congrés Nacional de la Dona celebrat del 6 al 8 de novembre.

Al III Congrés del PSUC, celebrat a Lisieux el 1973, fou elegida membre del Comitè Central, càrrec pel qual tornà a ser elegida al IV Congrés, celebrat ja a Barcelona el 1977, amb el partit legalitzat i amb la revista teòrica del qual, *Nous Horitzons*, col·laborà. Assistia tant com podia a les reunions del comitè central del seu partit i en seguia els debats des de la primera fila, asseguda sempre al costat del seu amic el doctor Josep Bonifaci, també de les comarques de Ponent com ella.⁹³ Reis Bertral va morir el 1995, als 87 anys, i al seu funeral va as-

sistir-hi la plana major del PSUC. No hi ha constància que, un cop ja al país després de dècades d'exili, tornés a Eivissa, allà on l'estiu de

1936 va dur-la el seu entusiasme patriòtic, la seva consciència antifeixista i la seva militància revolucionària.

A l'exili a Montpeller, el 1940, la vuitena per l'esquerra és Reis Bertral, amb Enriqueta Gallinat i Teresa Rovira a la seva esquerra, juntament amb el lingüista francès Lucien Tesnière, al centre de la imatge.

retornados, p. 3, https://www.academia.edu/7661029/Narrativas_de_ausentes_La_Transici%C3%B3n_desde_el_punto_de_vista_de_los_emigrantes_y_exiliados_retornados.

93. Mayayo, Andreu, *Espais de memòria*, *Público*, 27 d'abril del 2011.

Manuel Talens i Giner

Mecànic d'ofici i afiliat a la CNT, va néixer a Godella (Horta Nord), el desembre de 1895.⁹⁴ Va pertànyer al sindicat metal·lúrgic de València i, el 1918, ja a Barcelona, s'integrà als grups d'acció anarcosindicalistes i va prendre part en un tiroteig en una fàbrica com a integrant d'un piquet armat. Conegut com el *Valencianet*, a conseqüència d'aquest darrer episodi resultà mort un treballador que no volia seguir la vaga i hi hagué quatre ferits, un dels quals el mateix Talens, que, tocat de bala a la cuixa dreta, va ser detingut i traslladat a l'Hospital Clínic, d'on fou alliberat per dos companys seus del sindicat que burlaren la vigilància policial i se l'endugueren dalt d'una tartana.⁹⁵ Llavors tornà a València a amagar-se durant un temps, ja que estava perfectament identificat i fitxat per les autoritats com a activista. Però com que també era buscat a la ciutat del Túria, el 1919 es traslladà amb dos companys de la CNT a Sevilla, on fixà la residència en un pis clandestí on s'amagava un dipòsit d'armes, i participà en tasques remunerades de protecció de dirigents sindicals. Ell fou un dels que interrompé un míting de Lerroux, el 16 de març, amb la intenció de rebentar-lo, juntament amb Josep Claramonte Gómez i Amadeu Sanmartín Suñé, incident en el transcurs del qual hi

hagué dos morts. Identificat com a autor dels trets mortals, es refugià a casa d'uns companys cenetistes a Saragossa, ciutat on va ser detingut el 9 d'abril i engarjolat durant un any. El 19 d'octubre de 1922 va ser novament detingut i jutjat, acusat d'haver atemptat contra l'empresari Agell, conegut per contractar pistolers. Sorprenentment, sortí absolt d'algunes causes, en no presentar-se alguns testimonis o haver-se retractat alguns d'ells de les acusacions o dels reconeixements anteriors, probablement per amenaces també a magistrats.

Talens atemptà contra el batle de Barcelona, A. Martínez Ferrando, amb l'esperança que Severiano Martínez Anido, militar cruel i sanguinari, futur primer responsable d'ordre públic com a ministre del general Franco, acudís a visitar-lo per tal de poder-lo matar, però la visita mai no es produí. Els primers anys 20, amb el governador Martínez Anido i el general Arlegui, cap de policia de Barcelona, l'aplicació de la llei de fugues contra els activistes sindicals afavorí un ambient permanent de violència quotidiana a causa de la intensitat de les lluites socials, amb morts a banda i banda, que J. Oller i Rabassa sintetitzà en el títol de la seva novel·la *Quan mataven pels carrers* (1930). El 23 d'octubre de 1923, Talens pren part en un intent d'atemptat

Gran mitin

organizado por la «UNIO DE DONES DE CATALUNYA», con motivo de la JORNADA INTERNACIONAL DE LA MUJER, y que tendrá efecto mañana, día 13, a las diez de la mañana, en el GRAN PRICE.

Tomarán parte:

Montserrat Martínez, de la Alianza Nacional de la Dona Jove.

Josefina Belda, antigua militante anarquista.

Reis Bertral, de «Estat Català».

Dolores Plera, consejero del Ayuntamiento y del Partido Socialista Unificado de Cataluña.

Dolores Bargalló, de «Esquerra Republicana de Catalunya».

Margarita Nelken, diputado al Parlamento de la República, en representación del Comité Nacional de Mujeres Antifascistas de España.

Presidirá el honorable presidente de la Generalidad.

LUIS COMPANYS

¡Por la unidad antifascista!
¡Para que la mujer sea uno de los factores más positivos de la victoria!

¡Ni un antifascista ha de faltar!
¡Todos al mitin!

Anunci d'un míting, a Barcelona, de la Unió de Dones de Catalunya, amb motiu de la Jornada Internacional de la Dona, amb Reis Bertral com a oradora, durant la guerra.

contra Martínez Anido que és, de fet, una trampa preparada per la policia per detenir els activistes i que acaba amb alguns morts a trets, entre altres un agent infiltrat a qui dispara Talens, com explica Josep A. Carreras en la seva detallada nota biogràfica sobre el personatge que utilitzarem sovint en aquest article.⁹⁶ El seu advocat defensor per aquesta causa fou Joan Casanovas, futur president del Parlament de Catalunya, el qual n'aconseguí l'absolució. Membre destacat llavors del

Consell de redacció de la revista filocomunista *Espana y la paz*, dirigida pel poeta León Felipe, apareguda a Mèxic el 1951, amb Reis Bertral com a col·laboradora.

ESPAÑA Y LA PAZ
Autorizado como correspondencia de Segunda Clase en la Administración de Correos número 1 de México 1, D. F. el 29 de Noviembre de 1952.
Director,
León Felipe
Consejo de Redacción:
Rafael Alberti.—Salvador Bacarisse.—Fernando Benítez.—José Bergamin.—Reis Bertral.—Luis Buñuel.—Alejandro Casona.—Pedro Cavia.—Francisco Comesaña.—José Giral.—Heriberto Jara.—M. Martínez Risco.—Manuel Márquez.—Ceferino Palencia.—Miguel Prieto.—Juan Rejano.—Wenceslao Roces.—Marlí Rouret.—Manuel Sánchez Arcas.—Fernando Vazquez-Ocaña.
Oficinas: Privada de Constantinopla 15
Ejemplar: \$0.50

94. Carreras, Josep A., *Manuel Talens, de pistoler anarquista a Estat Català*, <http://jacops.blogspot.com/2013/07/manuel-talens-de-pistoler-anarquista.html>.

95. Ibidem.

96. Ibidem.

Manuel Talens i Giner (1895-1966), de pistoler de la CNT a home d'acció dels escamots d'Estat Català, desembarcà amb l'expedició de Bayo i intervingué en un míting al Teatre Pereira de Vila.

Ros, recorda que Talens, “*en moments que podia escapolar-se anava serrant els barrots d'una finestra del pis de sobre, on no hi havia vigilància. També ell tenia cura de fer una clau per obrir les portes de les nostres cel·les segons un motlle que vaig fer jo amb sabó, mentre un orde-nança xerrava amb en Compte*”.⁹⁸

Aquests preparatius formaven part d'un pla de fuga que, finalment, no reeixí. Durant la seva etapa d'activista de la CNT, Talens fou detingut en diverses ocasions i va ser protagonista d'alguna fuga espectacular, com quan s'escapà emmanillat del sidecar on era conduït per dos policies armats, després d'haver saltat en marxa del vehicle en un revolt del recorregut, aprofitant-ne la reducció obligada de velocitat.⁹⁹

La coneixença personal dels presos independentistes, a la quarta galeria de la Model, el feu evolucionar cap a aquestes posicions polítiques, de manera que, ja a la dècada dels 30, entrà a formar part dels escamots d'EC, als joves dels quals ensenyava el maneig de les armes, i s'incorporà a l'equip de la conselleria de Treball, en mans de Martí Barrera, antic membre de la CNT, partidari d'un sindicalisme catalanista, i que el 1923 havia estat empresonat a Maó, amb Lluís Companys i Salvador Seguí, el *Noi del Sucre*. Mentre EC formà part d'ERC, Talens feu campanya electoral per a aquest partit i era especialment molt ben acollit en els mítings de les Joventuts d'Esquerra Republicana Estat Català (JEREC), on el seu passat d'home d'acció, intrèpid i coratjós, entusiasmava els assistents, amb discursos obreristes i independentistes alhora en els quals s'oposava a l'antipoliticisme de la FAI i defensava la unitat na-

Partit Republicà Català, com Lluís Companys i Marcel·lí Domingo, l'advocat anava sempre armat a causa de les amenaces rebudes per la patronal per la seva defensa habitual de militants sindicalistes.

Instaurada la Dictadura de Primo de Rivera, el 1923, s'integra novament en els grups d'acció cenetistes i passa a França, des d'on, el novembre de 1924, torna amb l'objectiu d'assaltar a trets la presó de Figueres i alliberar-ne activistes armats de la CNT que hi eren reclosos, com ara Pere Mateu, un dels autors de la mort del president del govern Eduardo Dato el 1921. Localitzat amb la resta del grup per la policia i detingut, entrarà novament a la gargola, fins al 1927, en què sortirà en llibertat, treballarà de mecànic i ja es trobarà sota l'òrbita d'EC, seduït per la figura insurreccional de Francesc Macià. Però, en aquesta ocasió, la seva privació de llibertat signifi-

carà un canvi important a la seva vida ja que, a la presó hi coneixerà Joaquim Maurín i Daniel Rebull, marxistes i ex cenetistes als quals s'acostà en un principi, però, a partir del juny de 1925, hi coincidirà amb membres del grup independentista armat *Bandera Negra*, com Jaume Compte, Marcel·lí Perelló i Miquel Badia, condemnats per intent de regicidi contra Alfons XIII en el conegut com a *complot de Garraf*. A la presó ocupava la cel·la 411, situada al costat de la de Miquel Ferrer i Sanxis, independentista i futur secretari general de la UGT de Catalunya, amb qui establí una relació de confiança i que el definia com a “*baix d'estatura, ben musculat, xerrava pels colzes, però no al pati discutint amb els baladriers sinó amb mi, perquè temia els possibles confidents infiltrats fins i tot a la presó*”.⁹⁷

Miquel Badia, en unes memòries inèdites esmentades per Jaume

97. Ferrer i Sanxis, Miquel, *Memòries (1920-1970). 50 anys d'acció política, social i cultural catalana*, p. 118, Fundació Josep Comaposada, Barcelona, 2008.

98. Ros i Serra, Miquel Badia. *Un defensor oblidat de Catalunya*, p. 54, Editorial Mediterrània, Barcelona, 1996.

99. Ibidem, p. 118.

cional entre el País Valencià i Catalunya. Durant els Fets del 6 d'Octubre dirigí un escamot a les ordres de Miquel Badia, defensant al carrer la proclamació d'Estat Català feta pel president Companys, motiu pel qual fou empresonat fins a la victòria del Front d'Esquerres de Catalunya, a les eleccions del 16 de febrer de 1936. Quan EC recuperà la plena personalitat orgànica al marge d'ERC, el maig de 1936, Talens en formà part de la secció de propaganda i fou un dels responsables d'organitzar-ne les joventuts.

El 18 de juliol d'aquell any fou un dels assaltants a la caserna de Sant Andreu de Barcelona, on s'apoderà d'un important nombre de fusells i altre armament per al seu partit, per tal de fer front a l'aixecament feixista i va organitzar un comitè revolucionari amb altres militants independentistes com Josep Dencàs, Daniel Domingo Montserrat, Joaquim Armisen, Josep Coll i Joan Torres Picart, entre altres.¹⁰⁰ Participà com a voluntari en l'expedició de tropes catalanes a Eivissa i a Mallorca i hi formà part del comitè revolucionari de les diferents formacions antifeixistes, juntament amb Joaquim Juanola per EC. Talens, però, no arribà a Eivissa amb les unitats procedents de Barcelona, sinó que ho feu més tard, com ell mateix va explicar a l'assemblea de militants d'EC celebrada a Vila el 13 d'agost.¹⁰¹ Dos dies abans, va ser un

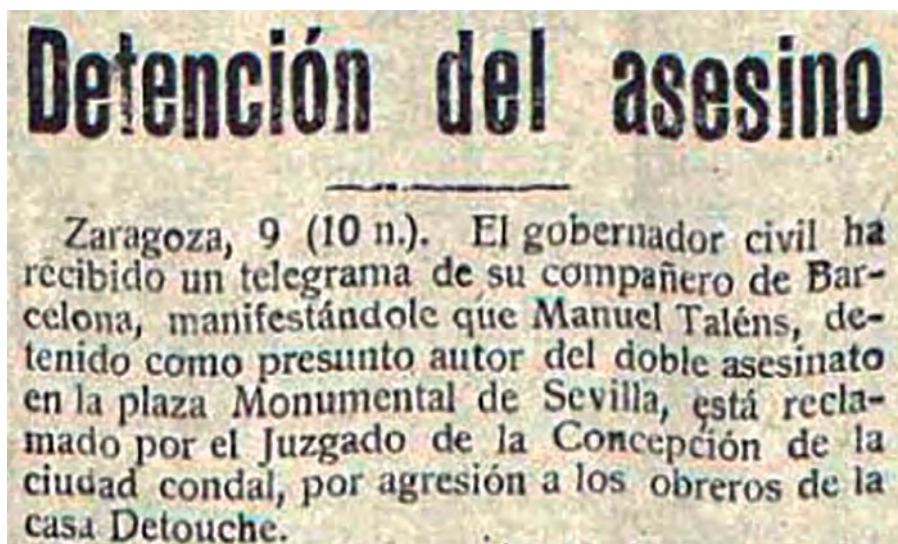
El 16 de març de 1919, amb motiu d'un míting d'Alejandro Lerroux a la plaça de toros Monumental de Sevilla, un grup d'acció anarquista boicotejà l'acte i ferí de mort dos lerrouxistes, a la imatge estesa a terra, i al fons, saltant-ne la barrera per fugir, M. Talens a qui s'atribuïren les dues víctimes, en una imatge difosa a la premsa de l'època.

dels oradors que intervingué en el míting unitari antifeixista celebrat al Teatre Pereira, per part d'EC, al costat de Reis Bertral.¹⁰² Ja a Mallorca, Talens va ser presentat per algun mitjà barceloní com un dels principals protagonistes del desembarcament a la balear major¹⁰³ on, amb Reis Bertral, va fer algun míting de propaganda entre la població mallorquina sobre el significat antifeixista del desembarcament militar. A la causa general de les Pitiüses, 437/37, on és citat com a "Manuel

Talent", se li atribuïa la condició de cap de milícies d'EC, així com la seva intervenció en el míting esmentat. Segons l'informe fet pel guàrdia civil José Nadal Rosselló, Talens "*presentó al fascismo como el enemigo común no debiendo cejar todos en el empeño hasta conseguir desalojarlos de sus últimos reductos*". Declarat en rebel·lia, l'auditor Ricardo Mulet considerà que calia continuar-ne les investigacions a propòsit de les "greus acusacions" que l'afectaven, si bé el 26 d'octubre de 1951, després de manifestar que calia mantenir-se'n la situació de rebel·lió fins que es presentés davant les autoritats o fos detingut, en recomanava al jutge la suspensió i arxivament del cas.¹⁰⁴

Informació sobre la detenció de Manuel Talens, a Saragossa, setmanes després de l'acció al míting de Lerroux a Sevilla, apareguda a *La Acción*, 10 d'abril de 1919.

100. Callau, Tomàs, Porta, Frederic J., Santasusana, Marc, Rubiralta, Fermí (coord.), *Estat Català (1922-2022). 100 anys d'independentisme polític*, p. 86, Editorial Base, Barcelona, 2022.

101. *Diari de Barcelona*, 18 d'agost de 1936.

102. *Diari de Barcelona*, 14 d'agost de 1936.

103. *L'Instant*, 26 d'agost de 1936, crònica d'Antoni Ballester.

104. Vidal Torres, María Jose i L. Romero, José Miguel, 437/37 *La causa general de les Pitiüses*, p. 297, Editorial Mediterrània, Eivissa, 2001.

Amb l'esclat revolucionari del juliol de 1936, *Estat Català* va crear un Consell Nacional Revolucionari del qual M. Talens va formar part.

Altres membres d'EC a Eivissa

A la causa general de les Pitiüses, també s'hi esmenten altres membres d'EC, a més de Joaquim Juanola, Reis Bertral i Manuel Talens, si bé, en general, amb una alarmant insuficiència de dades com per a confirmar-ne la identitat. És el cas d'un tal "Clemente" com l'esmenta l'auditor Ricardo Mulet. Hi consta la seva situació de rebel·lia i és considerat "no present" i el seu cas pot ser sobresegit. Acusat de ser d'EC i de formar part de la columna de l'expedició republicana, s'hi afirma que va prestar serveis de vigilància a la central telefònica de l'illa. També era cridat a comparèixer el 1948 davant del jutjat per conèixer que el seu cas havia estat sobresegit de forma provisional.¹⁰⁸ Un altre milícia acusat de pertànyer a EC i d'haver participar en el desembarcament apareix amb l'imprecís nom d'"Enrique" a l'informe de l'auditor. Declarat en rebel·lia i considerat imputat "no present", es recomanava de continuar les investigacions sobre el seu cas, atesa la gravetat dels fets que se li atribuïen. El testimoni Pedro Tur Escanellas contà al jutge que a casa seva, al carrer de Gaietà Soler, 2, s'hi havien allotjat dos milicians, el referit "Enrique" i un altre de llinatge Buixeras. El primer li havia comentat que era propietari d'una botiga de venda de bacallà, sense precisar-ne el lloc. El 26 d'octubre de 1951, quinze anys després dels fets, l'auditor era del parer que calia mantenir-ne la situació de rebel·lia fins que l'acusat es presentés davant l'autoritat o bé fos detingut, si bé en recomanava al jutge la suspensió i l'arxivament del cas.¹⁰⁹ Una situació com les anteriors correspon a l'encausat "Federico", milícia d'EC, a qui el 1948 també s'esperava que comparegués davant del jutjat, per a comunicar-

De retorn a Barcelona, feu d'escorta personal del secretari general del seu partit, Joan Torres Picart, de qui es convertí en l'ombra inseparable i a qui acompanyava sempre en totes les entrevistes del màxim nivell, tant institucional com polític o sindical, per garantir-ne la seva seguretat. En una ocasió, hagué de fer front a un atemptat dirigit contra ell per part d'elements de la FAI que no li perdonaven les crítiques de Talens als excessos reiterats protagonitzats per membres d'aquesta organització. L'atemptat acabà amb la mort d'un dels anarquistes a qui l'activista independentista va abatre d'un tret. A partir de llavors, canvià la seva residència de Sant Andreu per establir-se a les proximitats de l'antic bar *Oro del Rhin*, on tenia la seu central EC, i tenir així més seguretat personal. El 25 de novembre, juntament amb Torres Picart, va ser detingut amb caràcter indefinit a Governació i posat sota la tutela d'Artemi Aiguader, responsable d'Ordre Públic de la Generalitat, amb l'acusació de participar en un pretès complot per posar fi al pes dels anarquistes en el govern català i, amb un cop de força, proclamar la independència de Catalunya. Mentrestant, Joan Cornudella era escollit nou secretari general d'EC, amb posicions més properes a la CNT-FAI. El març de 1937, Torres Picart va desaparèixer de Governació, se-

gurament amb la connivència d'Aiguader, que en devia facilitar l'escapada, i fugí cap a França. De Manuel Talens no se'n sabé res més, tot i que sembla que es quedà al país i ja no se'n tingué notícia fins a després de la guerra, quan passà a França amb la retirada republicana. El 13 de juliol de 1939 sortí de Pauillac, prop de Bordeus, a bord del vaixell *Mexique*,¹⁰⁵ que arribà al port atlàntic de Veracruz el 27 de juliol, després d'haver-hi transportat vora 2.200 refugiats.¹⁰⁶ Mèxic l'acolli com a terra d'exili durant 27 anys, fins a la seva mort de càncer, el 1966, a la capital del país. Allà, apartat totalment de l'activitat política, aconseguí un préstec per poder disposar d'un taller mecànic propi¹⁰⁷ i es dedicà plenament a la família i al seu ofici, però ja no va tornar mai més al seu país: ni al País Valencià, ni a Catalunya, ni a Eivissa, ni a Mallorca.

105. Domènec i Casadevall, Gemma, Marquès, Salomó, Murià José María, Peregrina, Angélica, *Segundo diccionario de los Catalanes de México*, p. 421, El Colegio de Jalisco & IEC, Mèxic, 2021.

106. Pagès, Pelai, *Breu història de l'exili republicà als Països Catalans*, p. 74, Pagès editors, Lleida, 2023.

107. Ferrer i Sanxis, Miquel, *Memòries (1920-1970). 50 anys d'acció política, social i cultural catalana*, p. 122, Fundació Josep Comaposada, Barcelona, 2008.

108. Vidal Torres, María Jose i L. Romero, José Miguel, 437/37 *La causa general de les Pitiüses*, p. 166, Editorial Mediterrània, Eivissa, 2001.

109. Vidal Torres, María José i L. Romero, José Miguel, *ibidem*, p. 181-182.

li que el seu cas havia estat sobresegut provisionalment.¹¹⁰ Com també Josep Fornàs Fontoba, acusat de ser membre d'EC i d'haver desembarcat a l'illa amb la columna republicana, i a qui s'atribuïa la participació en l'ocupació del domicili d'Abel Matutes, com al també milicià d'EC Jaime Grú¹¹¹ i Joaquim Verge Bometon.¹¹² Com en els casos ja esmentats, el 1948 se l'instava a comparèixer al jutjat amb l'objectiu ja esmentat.¹¹³ Segons l'informe de Ricardo Mulet, també pertanyia a EC i havia pres part en el desembarcament Manuel González López, igualment cridat a acudir al jutjat, el 1948,¹¹⁴ com també un tal "Heraldo",¹¹⁵ un cert "Manuel",¹¹⁶ un inidentificable "José",¹¹⁷ Roman Martorell¹¹⁸ i Antoni Mayoral Mayoral,¹¹⁹ en circumstàncies penals idèntiques.

Al fejecista¹²⁰ Eladi Vidal, membre de Tribunal Revolucionari i militant d'EC, se l'acusà de ser cap de milícies i una de les proves en contra d'ell, demostrant-ne l'estada a l'illa, va ser un val al seu nom expedid a la botiga de teixits de Josep Tarrés Palau. Imputat "no present",

Fotografia i fitxa de refugiat de M. Talens a Mèxic, el 1939, on s'establí amb la família, treballà de mecànic i morí el 1966, del tot apartat de qualsevol activitat política.

el 1951 se'n recomanava la suspensió i l'arxivament del cas.¹²¹ Un altre encausat va ser el barceloní Maties Oliver Arrufat, sergent de milícies d'EC, a qui s'adjudicava l'apropiació de la casa d'Abel Matutes. Va ser jutjat a Barcelona el 1946, per haver comandat una brigada de 200 homes armats que penetraren a Espanya pel Pirineu aragonès, on va ser detingut. Oliver va declarar davant el jutge el 20 d'octubre de 1950, per la causa general de les Pitiüses, i reconegué la seva participació en el desembarcament, així com haver fet tasques de vigilància a cals germans Pedro i Abel Matutes. El 26 d'octubre de l'any següent, l'auditor optà pel sobreseïment provisional de la causa, considerant que "pel conjunt de la seva actuació rebel" ja havia rebut un pena de catorze anys de reclusió menor.¹²² Finalment, a "Marcelino" Zapatero, capità, se li imputaren diversos delictes entre els quals ser el "comandante militar de la plaza de Ibiza y ayudó al capitán Alonso en las órdenes para dictar las sentencias de vida o muerte". El vesí Francisco Vilàs Planas testimonià a favor seu assegurant que li salvà la vida. Com en els casos anteriors, el

1951 se'n recomanà la suspensió i arxivament del cas.¹²³

Finalment, el 10 de novembre de 1936 va sortir de Barcelona cap al Front d'Aragó una columna de quatre centúries sota el comandament d'Antoni Blàvia, destacat dirigent militar d'EC, integrada per membres d'aquest partit independentista procedents de Barcelona i comarques properes a la capital, amb alguns efectius d'Eivissa i altres punts del país. Es tractava de l'anomenada *Columna Volant Catalana* i, si ens hem de guiar pels llinatges, n'hi ha almenys tres originaris de les Pitiüses: Ramon Riqué Costa, Vicenç Tomàs Escandell i Joan Tur Riera.¹²⁴ És possible que, enduts per l'ambient revolucionari del moment, s'afegissin als milicians d'EC que van passar d'Eivissa a Mallorca i d'allà, un cop desembarcats a València, continuessin el seu compromís polític en l'acabada de crear *Columna Volant Catalana* que, amb el *Regiment Pirinenc Núm. 1*, també integrat fonamentalment per independentistes, eren unitats militars dependents directament de la Generalitat.

Bibliografia

AGUIRRE HERRÁINZ, Pablo, *Narrativas de ausentes: la Transición desde*

123. Vidal Torres, María José i L. Romero, José Miguel, ibidem, p. 339.

124. Berger, Gonzalo, *Columna Volant Catalana*. Bloc: pedraipaper.blogspot.com.

110. Vidal Torres, María José i L. Romero, José Miguel, ibidem, p. 188.

111. Vidal Torres, María Jose i L. Romero, José Miguel, ibidem, p. 212.

112. Vidal Torres, María José i L. Romero, José Miguel, ibidem, p. 336.

113. Vidal Torres, María José i L. Romero, José Miguel, ibidem, p. 202.

114. Vidal Torres, María José i L. Romero, José Miguel, ibidem, p. 211-212.

115. Vidal Torres, María José i L. Romero, José Miguel, ibidem, p. 217.

116. Vidal Torres, María José i L. Romero, José Miguel, ibidem, p. 231.

117. Vidal Torres, María José i L. Romero, José Miguel, ibidem, p. 188.

118. Vidal Torres, María José i L. Romero, José Miguel, ibidem, p. 251.

119. Vidal Torres, María José i L. Romero, José Miguel, ibidem, p. 252..

120. Membre de la Federació de Joves Cristians de Catalunya.

121. Vidal Torres, María José i L. Romero, José Miguel, 437/37 *La causa general de les Pitiüses*, p. 337, Editorial Mediterrània, Eivissa, 2001.

122. Vidal Torres, María José i L. Romero, José Miguel, ibidem, p. 258.

Milicians d'Estat Català, el 1936, desfilant per Barcelona, a punt de partir cap al front, probablement amb alguns voluntaris eivissencs apuntats a la *Columna Volant Catalana*, després del desembarcament del 8 d'agost de 1936. Vehicle confiscat per elements d'Estat Català, que conversen amb guàrdies civils lleials.

el punto de vista de los emigrantes y exiliados retornados, p. 3, <https://www.academia.edu/7661029/>

ALUMNES DE COU DE L'IB SANTA MARIA D'EIVISSA, *La guerra civil a Eivissa i Formentera*, Institut d'Estudis Eivissencs, Eivissa, 1985.

ARDIACA I MARTÍ, Pere, «Sobre l'expulsió de Joan Comorera», *Nous Horitzons*, núm. 32, Barcelona, 1976.

BERGER, Gonzalo, *Columna Volant Catalana*. Bloc: pedraipaper.blogspot.com.

BLADÉ I DESUMVILA, *L'exiliada. (Diari de l'exili 1939-1940)*, editorial Pòrtic, Barcelona, 1976.

CALLAU, Tomàs i RUBIRALTA, Fermí (coord.), *Diccionari Biogràfic d'Estat Català*, Exaequo, Barcelona, 2021.

CALLAU, Tomàs, PORTA, Frederic J., SANTASUSANA, Marc, RUBIRALTA, Fermí (coord.), *Estat Català (1922-2022). 100 anys d'independentisme polític*, Editorial Base, Barcelona, 2022.

CAMINAL, Miquel, Joan Comorera. *Comunisme i nacionalisme (1939-1958)*, Barcelona, 1984-85.

CAROD-ROVIRA, Josep-Lluís (coord.), *Antoni Rovira i Virgili i la qüestió nacional. Textos polítics, 1913-1947*, Generalitat de Catalunya, Departament de Presidència, Barcelona, 1994.

CARRERAS, Josep A., *Manuel Talens, de pistoler anarquista a Estat Català*, <http://ja-acops.blogspot.com/2013/07/manuel-talens-de-pistoler-anarquista.html>

CASTELLS, Víctor, *Nacionalisme català a l'exili (1939-1946)*, Rafael Dalmau, editor, Barcelona, 2005.

CRUELLES, Manuel, *L'expedició a Mallorca. Any 1936*, editorial Juventud, Barcelona, 1971.

Disposiciones del Comisariado General del Ejército de la República, Listado, www.combatientes.es

DIVERSOS, *Diccionari dels Catalans d'Amèrica*, volum III, Generalitat de Catalunya, 1992.

DIVERSOS, *Memòria contra l'oblit. Les fosses de la Guerra Civil a Eivissa i Formentera*, Fòrum per la memòria d'Eivissa i Formentera, Eivissa, 2015.

DOMÈNEC I CASADEVALL, Gemma, MARQUÈS, Salomó, MURIÀ, José María, PEREGRINA, Angélica, *Segundo Diccionario de los Catalanes de México*, El Colegio de Jalisco & IEC, Mèxic, 2021.

DURAN, Lluís, *Intel·ligència i caràcter: Palestra i la formació dels joves (1928-1939)*, editorial Afers, Catarroja, 2007.

ESCANDELL I TUR, Neus i VIÑARÁS I DOMINGO, Antonio, *La segona República a Eivissa i Formentera*, Edicions Documenta Balear, Palma, 2016.

FAULÍ, Josep, *Els Jocs Florals de la llengua catalana a l'exili (1941-1977)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2002.

FERRER I SANXIS, Miquel, *Memòries (1920-1970). 50 anys d'acció política, social i cultural catalana*, p.122, Fundació Josep Comaposada, Barcelona, 2008.

FIGUERES I ARTIGUES, Josep M., *Guerra i informació radiofònica. La programació de Ràdio Barcelona durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939)*, Treballs de Comunicació (Societat Catalana de Comunicació), núm. 19, Barcelona, setembre 2005.

FONTSERÈ, Carles, *Un exiliat de tercera. A París durant la Segona Guerra Mundial*, editorial Proa, Barcelona, 1999

GÜELL DEVESA, Mia, «Anna Murià, publicista i ideòloga (1936-1939)», *Caplletra* 72, València-Barcelona, primavera 2002.

GRANIER-BARRERA, Emili, *Una vida plena. Memòries d'un periodista abans i després de la guerra*, Editorial Hacer, Barcelona, 1994.

IVERN, Dolors (coord.), *Les dones d'Esquerra 1931-1939*, Fundació Josep Irla, Barcelona, 2007.

LLOBET ROMÁN, Mariano, *Apuntes sobre la persecución religiosa en la diócesis de Ibiza durante la guerra civil española de 1936 a 1939*, edició d'autor, Eivissa, 2010.

MASSOT I MUNTANER, Josep, *La guerra civil a Mallorca*, Publica-

Portada del *Diari de Barcelona* del 14 de desembre de 1936, amb posicions al front de guerra mantingudes per milicians d'Estat Català els quals sempre hi feien onejar la bandera estelada independentista.

cions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1976.

MAYAYO, Andreu, «Espais de memòria», *Público*, 27 d'abril del 2011.

PAGÈS I BLANCH, Pelai, *Breu història de l'exili republicà als Països Catalans*, Pagès editors, Lleida, 2023.

PAGÈS I BLANCH, Pelai (coord.), *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*, UB i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2000.

PÀMIES, Teresa, *Ràdio Pirenaica. Emissions en llengua catalana de Radio España Independiente (1941-1977)*, Cossetània edicions, Valls, 2007.

PARRÓN, Artur, *La guerra civil a Eivissa i Formentera (1936-1939)*, Edicions Documenta balear, Palma, 2000.

PARRÓN GUASCH, Artur, *La guerra civil i el primer franquisme a Eivissa i Formentera*, Editorial Mediterrània, Eivissa, 2001.

PITARCH, Ismael E., *La Generalitat de Catalunya. 1. Els governs*, editorial Undarius, Barcelona, 1976.

PORTA, Carme (coord.), *Les dones d'Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1939)*, Fundació Josep Irla, Barcelona, 2000.

PUIG I PLA, Josep, *La Memòria de l'Esteve Albert*, Voliana Edicions, Argentona (Maresme), 2013.

ROS I SERRA, Miquel Badia. *Un defensor oblidat de Catalunya*, Editorial Mediterrània, Barcelona, 1996.

ROMERO, José Miguel L. i VIDAL TORRES, María José, *Les lògies pitiuses davant el tribunal especial per a la repressió de la maçoneria i del comunisme*, Institut d'Estudis Eivissencs, Eivissa, 1999.

RUBIRALTA I CASAS, Fermí, *Un conspirador independentista. Joaquim Juanola i Massó (1891-1967)*, Llibres de l'Índex, 2019.

SERVICIO HISTÓRICO MILITAR, *Partes oficiales de guerra 1936-1939. Tomo*

2, *Ejército de la República*, Librería Editorial San Martín, Madrid, 1978.

SURROCA, Robert, <https://historiavibrant.cat/joaquim-juanola-moviment-dalliberament-nacional-de-catalunya/>

VALL I SEGURA, Josep, *Reis Bertral i Terré*, memòriaesquerra.cat.

VIDAL TORRES, María José i ROMERO, José Miguel L., *437/37. La causa general de les Pitiuses*, Editorial Mediterrània, Eivissa, 2001.

JOSEP-LLUÍS CAROD-ROVIRA ■